Aylık Tarih

Yıl: 2 Sayı : 13 Mart 2024

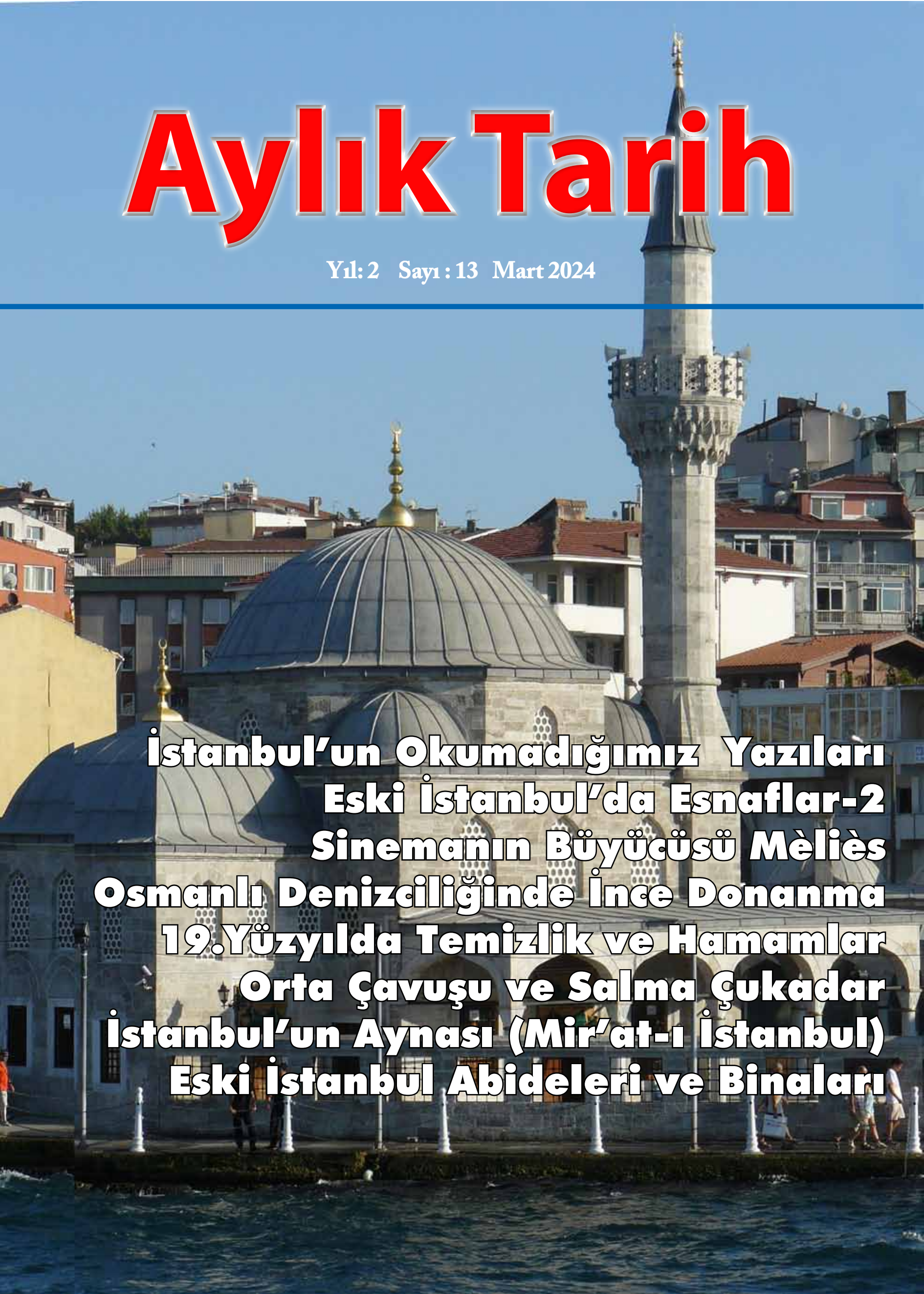

İstanbul'un Okumadığımız Yazıları
Eski İstanbul'da Esnaflar-2
Sinemanın Büyücüsü Mèliès
Osmanlı Denizciliğinde İnce Donanma
19.Yüzyılda Temizlik ve Hamamlar
Orta Çavuşu ve Salma Çukadar
İstanbul'un Aynası (Mir'at-ı İstanbul)
Eski İstanbul Abideleri ve Binaları

Aylık Tarih

İçindekiler

İstanbul'un Okumadığımız yazıları 3
Eski İstanbul'da Esnaflar-2 6
Sinemanın Büyücüsü Mèliès 10
Osmanlı Denizciliğinde İnce Donanma 14
19.Yüzyılda Temizlik ve Hamamlar 20
Orta Çavuşu ve Salma Çukadar 24
İstanbul'un Aynası (Mir'at-ı İstanbul) 26
Eski İstanbul Abideleri ve Binaları 30

Ücretsiz Aylık Dergi

Sahibi ve Sorumlusu:
H.Veysel Güleryüz

veyselguleryuz@gmail.com
www.veyselguleryuz.com

İstanbul'un Okumadığımız Yazıları

Bu şehr-i Sitanbûl ki bî-misl-ü behâdır
Bir sengine yekpâre Acem mülkü fedâdır
Nedim

"Eğer Dünya bir ülke olsaydı başkenti İstanbul olurdu."
Napolèon Bonapartè

H.Veysel Güleryüz

İstanbul şehri, kimilerinin hülyâsı, kimilerinin rüyâsıydı ama Türk-İslâm mefkûresinde ulvî bir gayeydi, İstanbul'un fethi. Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v)'in "İstanbul muhakkak fethedilecektir. Onu feth eden komutan ne güzel komutan, onu fetheden ordu ne güzel ordudur." Hadîsi Şerîfi, İslâm hükümdar ve komutanlarının, işaret edilen ve övgüye nail olan bu şehri fethetmedeki amaçları olmuştur.

Sonunda Sultan İkinci Mehmed bu emele erişmiş ve yıllardır süregelen mukaddes bir idealin gerçekleştirilmesi, fetihnâmelerle bütün İslâm Âlemi-ne müjdelenip cihâna ilân edilmiştir. Fetihden sonra Sultan, şehrin îmârı için dönemin ilim ve bilim adamlarını toplamış ve kısa zamanda yüzyıllara sığmayacak kadar değerli eserler, külliyeler meydana getirmiştir.

Daha sonraki yıllarda şehirde açılan ibâdete mahsus cami ve mescidlerin yanı sıra medreseler, külliyeler, tekkeler, hamamlar, köprüler, çeşmeler, sebiller gibi çeşitli sosyal yardım kuruluşları da vakıf olarak yapılmıştır.

Yüzyıllara tanıklık eden bu kadîm şehrimizi ve eserlerimizi, sizlere bir de bizim bakış açımızla tanıtalım istedik.

İstanbul'un fethinden sonra yapılan eserlerde, hattâ İstanbul'daki Bizans eserlerinin bazılarında o eserin ne için, kimin tarafından ve nasıl yapıldığı hakkında bizlere bilgi veren kitâbeler bulunmaktadır. Bu kitâbelerde eserin ne zaman yapıldığı ya da onarıldığı, Osmanlı Türkçesi tâbiri ile "ebced hesabıyla" (yani geleneksel Arap alfabesindeki her bir harfinin karşılığı olan rakamların toplanmasıyla elde edilen hesapla), yazılan beyitle tarihsel olarak da belirtil-

Ankit Tiyatro kalıntıları.

Sultan Üçüncü Ahmet Çeşmesi'nin ön yüzündeki, Sultan Üçüncü Ahmet tarafından yazılan kitabe.

mektedir. Günümüzde ise bunlar sanki bir anlamı olmayan, süs eşyası olarak algılanmaktadır.

Bugün bir camiin cümle kapısı, bir türbenin kapısı, bir çeşmenin alınlığı gibi eserlerde yer alan kitâbelere bir dönem değer verilmemiş, harf devrimi ile yeni Türk alfabesine geçişte bazı aşırı yenilikçilerin hatalı davranışlarıyla birçoğu kırılmış, diğer bir kısmı ilerleyen yıllar içerisinde, ne hazindir ki kıymeti bilinemediğinden, evlerin temellerinde kullanılmıştır. Günümüze kadar gelebilenlerin çoğunun ise yazıları zaman içerisinde tahrib olduğundan okunamaz duruma gelmiştir.

Geriye sağlam olarak kalanları bazı eski eser meraklıları çalmaya ve hatta bazıları ise turistlere yüksek fiyatlarla satmaya yeltenmişlerdir. Üzerlerinde yazıları bulunan eski mezar taşları bile bu sınıfa girmektedir.

Kitâbelerle ilgili olarak çeşitli bilimsel çalışmalar ve yayınlar yapılmışsa da biz burada farklı bir bakış açısı geliştirmek istiyoruz.

KİTABELER

Arapça "ketebe" kökünden, "yazılmış, yazılı belge" anlamlarına gelen kitâbeler; çeşitli yapıların iç ve dış duvarlarında, çeşmelerin alınlıklarında mermer, taş, ahşap, çini, maden gibi maddeler üzerine oyma ya da kabartma olarak işlenmiş yazılardır.

Genellikle Osmanlı bina yapım tekniğiyle oluşturulan, dînî, sivil ve askerî çeşitli yapıların belirli yerlerine özenle yerleştirilen kitâbeler, nesir (düz yazı) ya da nâzım (şiir) olarak verdiği bilgilerle ve yapının estetiğini bütünleştiren dekoratif birer unsur olarak, önemli bir mîmarî elemandır.

Genelde binaların giriş kapıları üzerinde yer alan ve eserin kimin tarafından ne zaman yapıldığını bildiren kitâbeye "târih kitâbesi", tamiri hakkında bilgi verene ise "tâmir kitâbesi" denilir. Öte yandan, binaların iç kapıları üzerindeki kemer kısmına yazılı olanlara da "kitâbe levhası" adı verilmektedir.

Bunlar dışında, yapıların iç ve dış duvarlarında bulunan çeşitli yazılar, nişan taşlarındaki yazılar, mezar taşları, menzil ve mesafe taşlarına işlenmiş yazılar da kitâbe sayılır.

Kitâbeler, bugün sanat ve bilim insanlarının başvurduğu en önemli bilgi kaynaklarıdır. Kitâbeleri kendine ait düzen ve yöntemlerle saptayan, çözen, yorumlayan, eleştiren araştırmalar "epigrafi" adı verilen bağımsız bir bilim dalıdır.

Müslüman'lığın ilk döneminde kitâbeler düz yazı halindeydi. Bugünkü bilgilere göre kesin bir tarih söylemek mümkün olmamakla beraber manzum (şiirsel) kitâbe yazılması büyük ihtimalle Iranlılar'da başlamıştır. Ancak Iran'da fazla rağbet görmeyen bu tür manzum kitâbeler, Osmanlılar'da büyük bir gelişme göstermiştir. Ayrıca Anadolu'daki manzum kitabelerde, yapının tarihinin verilmesinde ebced hesabı önemli bir rol oynamış ve tarih düşürme denilen bu yöntem, Türk edebiyatında vazgeçilmez bir sanat haline gelmiştir. Kitâbelerde ebced hesabıyla tarih düşürme Fâtih Sultan Mehmed devrinde gelişmiş ve Osmanlı'nın son yıllarına kadar süregelmiştir. Kanûnî Sultan Süleyman dönemine kadar çoğunlukla Arapça ve Farsça olarak yazılan tarih kitâbeleri de 16. yüzyıldan sonra Türkçe olarak yazılmıştır.

Kitâbeler, satır satır okunmak ve yazılmakla epigrafi yöntemlerine göre çözümlenirler. Metinler genellikle girift, bazen istifli ve bazen de istif kuralları dışında harf ve kelimelerin yeri değiştirilerek yazılmış olduğundan, araştırmacının kitâbenin dil ve hat özelliklerini iyi bilmesi gerekmektedir. Ayrıca şiir, vezin ve ebced hesabı konusunda da yeterli bilgiye sahip olunmalıdır. Hat sanatının gelişmediği dönemlere ait kitâbelerdeki yazım hataları, zeminin motiflerle doldurularak giderilmeye çalışıldığından,

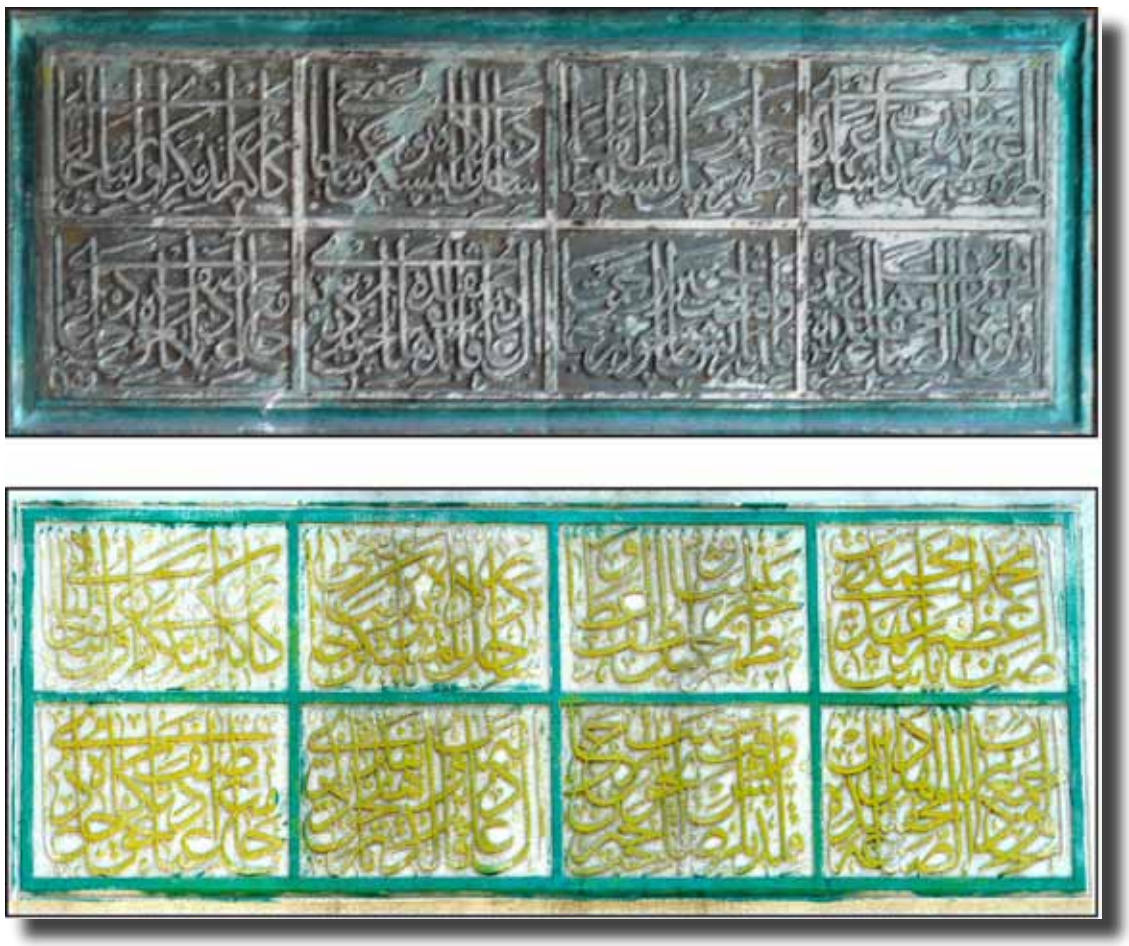

Sokullu Mehmed Paşa (Azapkapı) Camisinin kırılan ve yaniden yazılan kitabesi.

bunların okunması da ayrı bir özen, deneyim ve ihtisas gerektmektedir.

Öte yandan orijinal kitâbeler, kırılma, kaybolma, çalınma ya da bir müzede muhafaza altına alınma gibi çeşitli nedenlerle ortadan kalktığında yerine eski tarihi taşıyan diğer bir yenisi yazılarak konulabilir ki bu da araştırmacıları yanıltabilir. Örneğin, Azapkapı'daki Sokollu Mehmed Paşa Camisi'nin orijinal kitâbesi ortadan kırıldığından, 1941 yılında caminin onarımı sırasında, bunun yerine aynı kitâbe ve aynı yazı ve istif şekliyle Hattat Hacı Kâmil Akdik tarafından mermer üzerine kabartma olarak yeniden yazılmış ve caminin dış kapısı üzerine asılmıştır. Eski kitâbe ise daha sonra caminin son cemaat yerine asılmıştır.

Bazı mezar taşlarında kitâbeyi yazanın imzası bulunabilirse de bunlar çok enderdir. Ayrıca, hattat padişahların yazdığı kitâbelerin yer aldığı yapıların diğer cephelerinde başka bir hattatın yazısı varsa padişaha hürmeten imza atılmaması da bir gelenektir. Nitekim Üsküdar'da Sultan Üçüncü Ahmed Çeşmesi'nin ön tarafındaki celî sülüs yazı Sultan Üçüncü Ahmed tarafından yazılmış olduğundan diğer üç tarafındaki celî nesta'lik kitâbelerin altında imza yoktur.

Sultan Birinci Murad devrinde kullanılmakta olan kitâbe yazıları, Selçukluların kullandığı celî sülüs'den yavaş yavaş ayrılarak Osmanlılar'a özgü bir karaktere dönüşmüş ve hat sanatında Fatih devrinde önemli gelişmeler olmuştur. Bunu gösteren en önemli belgelerden biri ise, Topkapı Sarayı'nın Bâb-ı Hümayûn kapı kitabesidir.

Tarihî yapılarda aynı zamanda dekoratif bir unsur olarak dikkat çeken kitâbeler, yazıldıkları yere göre konuları bakımından da önem taşımaktadır. Cami, mescid, medrese ve diğer dînî ve resmî binanın iç ve dış kapıları ile genellikle duvarlarında âyetler hatta sûreler bulunur. Bunlardan duvarları çevreleyene "kuşak yazısı" denilmektedir.

Osmanlı kitâbelerinde Edirneli Yahya Sûfî, Şeyh Hamdullah Efendi, Ahmed Şemseddin Karahisârî, Hafız Osman, Mustafa Râkım Efendi ve Mahmud Celâleddin üslûpları hâkimdir. Arap ülkelerinde ise sülüs ve celî sülüs, Türkler'in buraları fethettiği tarihe kadar Yakut el-Müsta'sımî üslûbunda devam ettikten sonra Osmanlı yazı üslûbuna dönülmüştür.

Sonraları Şeyh Hamdullah elinde gelişmeye başlayan hat sanatı, her geçen gün daha güzel yazılmaya başlanmıştır. Ancak iri yazılan ve celî denilen büyük yazılar asıl güzelliğine ancak 19. yüzyılda ulaşmıştır. Sultan Ikinci Mahmud devrinin büyük hattatı Mustafa Râkım Efendi'nin elinde celî sülüs bambaşka bir şekle bürünmüştür. Harflerin anatomileri yanında kompozis-yonlarında da değişiklikler yapan Râkım, yazıya yepyeni bir anlayış getirmiştir. Nusretiye Camisi'ndeki yazıları, kendi-sinden sonraki sanatkârlara ilham kaynağı olmuştur.

Bütün yazı çeşitleri gibi Fâtih devrinde gelişmeye başlayan celî sülüsün Istanbul'daki ilk örneği, Fâtih Camisi'nin ve Ali b. Yahya es-Sûfî ke-tebeli Bâb-ı Hümâyun'un kitâbeleridir. Diğer başarılı yazılar ise Şeyh Hamdullah Efendi'nin eseri olan Bayezit Camisi'nin kitâbesiyle Yakut el-Müsta'sımî ekolünün temsilcisi Ahmed Karahisârî'nin talebesi Hasan Çelebi tarafından yazılan, yapımı 964'te tamamlanan Süleymaniye Camisi'nin kitâbesidir. Edirne'de Selimiye Camisi ile Istanbul'da Sultan Ahmed Camisi'nin kitâbelerinde dikey harflerin birbiri peşi sıra, sık ve paralel olarak dizilişi, Selçuklu devri celî sülüsü etkisinin az da olsa devam ettiğini göstermektedir. Ancak 1049'da yapılan Bağdat Köşkü'nün kitâbesinde Selçuklu etkisi kaybolmaya başlamıştır. 1074'te tamamlanan Istanbul Yeni Vâlide Camisi'nin yazılarında ise artık Selçuklu üslûbuna rastlanmamaktadır. Camiye bitişik olan Hünkâr Kasrı'nın kitâbelerindeki yumuşaklık ve zerafet Osmanlı celî sülüsünün hâkim unsurlarından biridir.

Şair Âsım tarafından hazırlanan Hünkâr Kasrı'na ait yirmi dört beyitlik methiyeyi taşıyan kitâbe çini üzerine olağanüstü güzellikle istif edilmiştir. Üsküdar Yeni Valide Camisi, Şehzadebaşı Damad Ibrahim Paşa Dârülhadîsi, Sultan Birinci Mahmud'un Tophane'de yaptırdığı Tophane Çeşmesi, Hacı Beşir Ağa'nın eserleriyle, Istanbul Defterdar'da Ismail Zühdü'nün yazdığı Şah Sultan Türbesi kitâbelerinde yazının geçirdiği gelişme yanında, kitâbelerin de yüksek bir estetik değer taşıdığını göstermek-tedir.

Nusretiye Camisi'nin kuşak yazıları ve Nakşidil Sultan Türbesi'ndeki celî sülüs yazılarında Mustafa Râkım Efendi ile yeni bir devir açılmıştır. Kazasker Mustafa Izzet Efendi'nin Hırka-i Şerif Camisi kitâbe yazıları daha sonra gelen hattatlara önemli bir örnek olmuştur. Sâmi Efendi ketebeli Eminönü Yeni Vâlide Çeşmesi ve Sebili'nin celî sülüs kitâbeleriyle Hâmid Aytaç'ın Şişli Camisi celî sülüs kitâbeleri de Istanbul'un sanat değeri taşıyan kitâbelerindendir.

Türk hattatlarının buluşu olan, 18. yüzyılda Lâle Devri'nde divanî kurallarının kırılarak açık bir şekilde yazılması ile ortaya çıkmaya başlayan ve günümüzde Arap ülkelerinde kullanılmakta olan rik'a hattına kitâbelerde çok az yer verilmiştir. Üsküdar'da Selmanağa mahallesinde Şeyh Camisi ile karşı karşıya olan Devâtî Mustafa Efendi'nin Ikinci Abdülhamid döneminde yenilenen türbesiyle Istanbul'da Mekteb-i Harbiye'nin kitâbeleri rik'a ile yazılmıştır.

Bu yazıyla olan mezar kitabelerine de rastlamak mümkündür. Süleymaniye Camisi'nin hazîresinde böyle bir mezar taşı bulunmaktadır. Nesih yazının celîsi de pek seyrek olarak kitâbelerde yer almıştır.

Kitâbelerin yazımında taş, mermer, metal, ahşap, çini, sim ve sedef gibi farklı malzemeler kullanılmıştır. Kitâbeler, adı geçen malzemeler üzerine; kazıma, kakma, kesme, kabartma, oyma gibi teknikler kullanılarak uygulanmıştır.

Kitâbelerin uzun süre kalıcılığı hedeflendiği için zamana dayanıklı malzemelerin tercih edildiği görülmek-tedir. Tarihi çok gerilere giden, farklı kültürlere ev sahipliği yapmış ve târihî eserlerinin zenginliğiyle farklı bir yere sahip bir şehir olan Istanbul, kitâbelerin farklı ilçeler ve semtlere dağıldığı, geniş yelpazede sergilendiği bir şehirdir. Burada sanki sürekli bir kitâbe sergisi vardır. Târihî Yarımada'dan Beykoz'a, Sarıyer'den Büyükçekmece'ye, Zeytinburnu'ndan Bostancı'ya kadar târihî yapılardaki eserlerin kitâbeleri yüzyılları günümüze taşımaktadırlar.

Geçen zaman içerisinde kitâbe metinlerinde, yapının türüyle ilgili âyet ve hadislerin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin çeşme kitâbelerinde "su" ile ilgili âyetler, mezar taşlarında "ölüm", camilerde ise binayı yaptıranlarla ilgili âyet ve hadisler yazılmıştır.

Kültür ve sanat tarihimizin önemli unsurlarından olan kitâbelere sahip çıkmak demek, tarihimizin hâfıza kayıtlarını korumak, muhafaza etmek demektir. Çünkü kitâbeler, geçmişe ışık tutan kaynaklarıdır.

Eski İstanbul'da Esnaflar-2

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey
1922 tarihli Sabah ve Alemdar gazeteleri tefrikalarından derlenerek "Tercüman 1001 Eser" serisinde yayınlanan "Bir Zamanlar İstanbul" kitabından alınmıştır.

İstanbul Esnafları
(Geçen Sayıdan Devam)

KIZLAR ÇEYİZLERİNİ KENDİ ELLERİ İLE HAZIRLARDI

Eskiden İstanbul kadınları içinde yazmacı kadınlar vardı. Başları bağlamak ve elde kullanmak üzere yazma, yemeni, yorgan yüzleri yaparlardı. Çevre, uçkur, havlubaşı gergefle nakışla işlenirdi, güzel oyalar yaparlardı. Bunlar için göz nuru dökülürdü. Gene kadınlarımızın iğ ile ellerinde büktükleri ince iplik, evlerde bulundurulan tezgâhlarda pamukbezi, börümcek, idare, hilali isimleri ile gömleklik, donluk bezler dokurlar, kocalarına yük olmadan ihtiyaçlarını temin ederlerdi. Hele gelinlik kızların iç çamaşırları gibi çeyizlerini kendilerinin hazırlamaları millî bir geleneğimiz halinde idi. Bugün ise pamuk bükmek şöyle dursun, iğci esnafı bile kalmadı. Direklerarasında Hacı Kâmil efendinin dükkânında Gergedan ve Kokadan yapılan kahve fincanı ve zarflar, yazı takımları kâseler büyük şöhret yapmıştı. En titiz kimseler beğenirlerdi. Bugün bu da kayboldu.

Bîr zamanlar çubukçu esnafı da vardı. Yasemin ve kiraz ağaçlarından yaptıkları çubuklar çok makbuldü. Sonraları sigara ağızlığı yapımı başladı. Lüleci esnafı Tophane'den Kulekapısı'na kadar sıra dükkânlarda iş görürlerdi. Sonraları bu lüleciler yaldızlı kahve fincanları, su kupaları, yazı takımları gibi şeyler yapmaya başladılar. Bu toprak mamullerinin üzerine vurdukları cilalar, hemen hemen çini cilâsı haline getirilmişti. Hele üzerindeki nakışlar ne hoş şeylerdi. Lüle kullanmak kalktığı gibi, kahve fincanı, su kupası ve yazı takımları da himayesizlik güzünden söndü, gitti.

Bıçakçı ve kılıççı esnafı da gözde idi. Hattâ 1864 tarihlerinde Ahmet Usta adında birinin yaptığı kılıçlar askerler arasında çok makbul tutulurdu. Ruhi Efendinin yaptığı kalemtraşlar, devlet dairelerinin her şubesinde rağbet görüyordu.

Büyükçarşının hâkkâklanndan başka hâkkâklık sanatının inceliğini Avrupa'da tahsil etmiş olan Benderoğlu Mığırdıç efendi isminde bir hünerli, yarım kırattan küçük bir yakutun ortasındaki sathın üçtebiri kadar yere tuğra kazarak Sergi-i Osmani'de teshir etmiş, çok büyük takdir kazanmıştı.

1863 OSMANLI SERGİSİNDE TEŞHİR EDİLEN EŞYA

Osmanlı Sergisinde Çolha İmameci (1), Uzunçarşı esnafı, mûytâf (kıl dokuyan, kıldan eşya yapan), miskyağcı, işlemeci, zenneci (kadın eşyası satan), kahve cezvesi ve kahve değirmencisi, eğerci, abacı, marpuççu ve bunlara benzer esnaf takdir görmüşlerdi, İkinci Mahmud'un kahvecibaşısı iken sonradan Evkaf Nazırlığında çalışan Kani Beyin oğlu Rauf Beyin yaptığı ok (2), müderrislerden Ali Şevki Efendinin pirinçten yaptığı küre (dünya yuvarlağı) ve gene prinçten çekmece çok beğenilmişti. Bu sergi, 1863 tarihinde Sultanahmet meydanında şimdiki parkın yerinde yedibin zira (3) kare arsa üzerinde kurulmuştu. Serginin yapımı otuzbin İngiliz lirasına malolmuştu. Mısırlı Fazıl Mustafa Paşa, Fuat Paşa ve Nazım Bey, Azmi Bey sergi komiseri idiler. Sergide eşya teşhir edenlerin birincilerine Mecîdî nişanı, ikincilere gümüş ve üçüncülere prinç madalya verilmişti.

(1) Çolha denilen esnaf İstanbul ahalisinin giydikler; gömlek ve don bezlerini dokurlardı. Sonradan halkırmz Avrupa'dan gelen bezleri tercih ettiklerinden bunların yapımı tarihe karıştı.

(2) Bu Kani Bey, Sultan Mahmud'un emri ile (Telhisi Resaili Rimad) adı ile okçuluğa ait bir kitap yazmıştır. Oğlu Rauf Bey, Sonradan Okmeydanı Dergâhına şeyh olmuştur.

(3) Zira: Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan bir uzunluk ölçüsü, (bkz. endâze). [75 - 90 santim arasında değişen şekilleri vardır

Burada teşhir edilen, Topkapı Hazinesinde bulunan kıymetli mücevherat ile saray eşyası arasında şunlar vardı:

«Dört köşe ve sabun kahbı biçiminde zümrüt, gene yuvarlak zümrüt ortası otuz kırat pırlanta ile süslü bir çift pirûze, 280 tane büyük pırlanta ile süslü gerdanlık, ortası otuz kırat pırlanta ile süslenmiş bir gerdanlık, ortası 36 kırat pırlanta ve birçok büyük pırlantalarla süslü gerdanlık, ortası yirmişer kıratlık iki büyük roze taşlarla donanmış bir gerdanlık, ortası yirmişer kıratlık pırlanta ve etrafı birçok taşlarla süslenmiş üç gerdanlık, kuş resminde pırlanta taşlarla süslü bir gerdanlık, büyük inci habbeli pırlanta ile süslü gerdanlık, inci-

İstanbul bağlarında yetiştirilen meyve ve sebzeler günlük tazeliği ile şehirliye satılırdı.

li bir çift küpe, bir çift zümrüt habbeli pırlanta ile süslü gerdanlık, ortası elli kırat pırlanta ve etrafı birçok pırlanta taşlarla süslü broş, yirmisekiz kırat bir çift peru ve küpe, ortası gök yakut ve etrafı birçok pırlanta ile süslü bilezik, ortası büyük bir pırlanta ile süslü akarsu bilezik, ortası üçyüz kırat zümrüt ve etrafı pırlanta taşlarla süslü kemer, ortası büyük yakut ve etrafı birçok pırlantalı kemer, ortası laal ve etrafı pırlanta kemer, gene mücevherat ile süslü kemer, fildişinden oymalı kemer, pırlantalı tarak, biri altın, diğeri gümüş üzerine üç pırlanta taç, laal, zümrüt ve elmas ile süslü dokuz tane sorguç, zümrüt ve elmas ile süslü üç tane Hint hançeri, mercan ile süslü hançer, elmas, yakut ve zümrüt ile süslü bir ok ve yay kabı, elmas ile süslü iki eski kılıç, süslü dört tane kiraz çubuk, yeşim üzerine yakut ve elmas ile süslü iki ayna, bir yekpare yeşim, diğeri necefli iki topuz, padişah tahtının iki zümrüt askısı, biri altın üzerine yakut ve elmas ile, diğeri taşlı gergedan boynuzundan ve bir üçüncüsü yakut, elmas ve zümrüt ile süslü üç tane yazı takımı, gümüş üzerine yakut ve laal ile süslü tas ve maşrapa, ortası zümrüt ve yakut ile süslü bir tane arabesk vazı takımı.»

Bu eşya, ceviz ağacından dört köşeli ve yerli bir sehpa üzerine konmuş, dört kösesi camlı, içi güvez kadife kaplı bir dolap içinde bulunuyordu.

Eski bir seyyar satıcı tipi.

DÜKKÂNLARINA ALÂMET KOYAN ÇARŞI ESNAFI

İstanbul esnafının çoğu öteden beri bir semtte toplanırlardı. Hasırcılar, kurukahveciler, kürkçüler, çadırcılar, bakırcılar, zahireciler, yağlıkçılar, balmumcular, örücüler, gümüş ve altın eritip satanlar, tülbentçiler, kavaflar, sahaflar gibi...

Mısırçarşısı esnafı vaktiyle ilâç da satarlardı. Sıhhiye Dairesi son zamanlarda ilâç satışlarını sınırladı. Bu çarşıdaki dükkânlara ufak bir gemi modeli, bir devekuşu yumurtası, bir fener, bir püskül gibi işaretler koyarlardı. Yakın zamana kadar Büyük Çarşı (Kapalıçarşı) esnafı, Beyazıt'taki dükkâncılar da bu gibi işaretleri koyarlardı. Bunların sebebi, meselâ bir adam Mısırçarşısı'ndan bir şey alır da, aldığı şey iyi çıkarsa, nereden aldın diyenlere; «Mısırçarşısı'nda fenerli, veya yumurtalı dükkândan» diyebilmek içindi.

Mısırçarşısı, Yeni Cami'ni yaptıran Turhan Valide Sultan tarafından makas biçiminde, Yeni Cami'nin mimarı Kasım Ağa'ya yaptırılmıştır. Bu çarşı ve caminin yeri Bizans zamanında Musevilerin semti idi. Museviler çarşı yaptırıldıktan sonra kaldırılıp Hasköy'e götürüldüler.

Rivayete göre, Valide Sultan'ın bu çarşıyı yaptırması cami imam, müezzin ve hademelerinin Mısırçarşısı'nda satılan attariye eşyası ile gecindiriîmeleri içindi. Dükkânlar vakıftı. Çarşıda satılan eşyanın hepsi vaktiyle Mısır'dan getirildiği için Mısırçarşısı ismi verilmişti.

* * *

Beyazıt etrafındaki Kökçüler kapısı da vaktiyle meşhurdu. Bu Kökçüler, şimdiki eczacıların yerine geçerdi. Doktorlar ilâçlarını burada yaptırırlardı. Kökçüler kendilerine lâzım olan otları İstanbul civarından, İzmit, Bursa ve diğer yerlerden getirtirlerdi. Yaralar ve çıbanlar için türlü ilâç bulunurdu. İlaçları (Nüzhetülebdan fi tercümei afiyet) kitabından yaparlarmış...

DİŞ ÇEKEN BERBERLERE VERİLEN İZİNNAMELER

Eskiden kan almak, diş çıkarmak berber esnafına aitti. Bu sanatta ihtisası olanlara Saray Başhekimi izinname verirdi. Bunlardan birer Örnek verelim:

İzinname

«İstanbul'da Mahmutpaşa'da Sultan Odaları karşısında dükkânı olan ve diş çıkarmakta bulunan Aleksan'a bu sanatlarda mahareti olduğundan tarafımızdan izin ve ruhsat verilmiştir. Irz ve edebi ile sanatından başka işle meşgul olmazsa tarafımızdan ve başka kimse tarafından müdahale edilmeyecek.

Fese alâmet takma izni:

Mahmutpaşa civarında Sultan Odalarında berber Aleksan oğlu Lutfi, kan almak ve

sülük yapıştırmak ve diş çıkarmakta mahareti olduğundan fesine cerrah aleti olan (kerpeten) işareti takmasına izin verilmiştir. Gerektir, bu sanattan başka sanata girmeyerek ırz ve edebiyle olduğu halde kimse tarafından müdahale edilmeye 1810.»

* * *

Yukardan beri anlattığımız gibi İstanbul'un fethinden Ondokuzuncu Yüzyıl ortalarına kadar, İstanbul'umuzun sanat ve ticareti bugüne göre çok üstündü. Bunun pek rnühim kısmı sarıklı, çuha şalvarlı ağa babalarımızın elinde idi. Vezirlerin, devlet büyüklerinin, zenginlerin ve halkın bütün ihtiyaçlarını biraz kaba da olsa yerli mallarla karşılıyorlardı. Tanzimatın ilân edilmesiyle Osmanlı Hükümeti bir değişikliğe uğradı. 1840 tarihinde Avrupa devletleriyle ticaret anlaşmaları yapıldı. Kırım muharebesi yüzünden temaslar çoğaldı; halkımızda Batı medeniyetine bir temayül hasıl oldu. Galata ve İstanbul ticarethaneleri yabancılara geçti. Hayriye Tüccarı adını bilen kalmadı. Rağbetsizlikten ve zamanın ihtiyacına göre uyduramadığımız sanayiimiz, inkıraza (çökme, son bulma) uğradı. Tezgâhlar kaldırıldı, îmâlât yerleri kapandı. Gerçi, elli-altmış yıl önce Islâh-ı Sanayi Komisyonu adiyle bir kurul, bazı ıslâhat yaptıysa da, o da türlü sebeplerden dolayı başarılı olamadı. En sonunda, şu bildiğimiz hale geldi.

İSTANBUL SOKAKLARI NASIL TEMİZLENİRDİ?

Gerek dükkâncılık ve gerek gezgincilik suretiyle ticaret yapan esnafın belediyeye karşı sorumlulukları ve bunlar hakkında vaktiyle Şehremini (Belediye Reisi) Hüseyin Bey tarafından verilen cezalardan bir parça bahsedeyim. Eskiden, şimdiki gibi temizlik işleri yoktu. Herkes ev, dükkân ve mağazaların önünde biriken süprüntüleri süpürüp, çöpçü denilen süprüntücülere ücret karşılığı kaldırtmak mecburiyetinde idiler. Belediye kavasları, bütün gün şehri dolaşıp temizlik işlerini kontrol ederlerdi. Halbuki mahalle aralannda, çamurlu ve çapraşık sokaklarda, yarık yıkık duvarların diplerinde yaz kış mezbelelik eksik olmazdı. Buraları kedi, köpek, fare leşleri ile dolu idi. İşte mahalle arasındaki sokaklar bu halde iken belediye kavasları yalnız çarşı ve pazarlarda dolaşır, dükkâncıları cezalandırırlardı.

Bütün yiyecek maddeleri narha (*) tabi olduğundan, narhtan fazla satanlar ceza görürlerdi. Gerek bunlar, gerek halkın gelip geçmesine engel olacak şekilde sokaklara küfe ve işporta tablalarını koyarak satıcılık yapanlar, yakalanarak belediyeye getirilir, alt katta tahta parmaklıklarla ayrılmış toprak bir odaya tıkılırlar, geceyi orada geçirirlerdi.

(*) Narh: Bir malın âzamî satış fiyatının idare tarafından tesbiti. İdarenin bir malın satışı konusunda tesbit ettiği âzamî fiyat, resmî fiyat.

Kavasların okuyup yazması olmadığından esnafın kabahatleri kavasların verdikleri bilgi üzerine tomruk kâtipleri tarafından birer kâğıda yazılırdı, ikinci günü Belediye Reisi Hüseyin Bey dört çifte kayığıyle gelip köprü başındaki iskelesine çıkardı. (Eskiden Emanet Dairesi köprü başında olduğu için bu yere de Eminönü denmişti) iskeleden dairenin kapısına kadar, iki sıra dizilmiş kavasların arasından sağa sola selâm vererek geçen Hüseyin Bey, alt katta, konulan koltuk sandalyesinde otururdu. Esnaf kalemi memurları, kavasbaşı ve maiyeti karşısında elpençe divan dururlardı. Hüseyin Beyin işareti üzerine kâğıt okunmaya başlanırdı. (Köfteci Hüseyin, üzümün okkasını narhtan beş para fazlasından satmış) denir, Şehremini Bey (Beş gün) emirini verir, kavaslardan biri herifi tuttuğu gibi hapse atardı. Arkasından öbür kâğıtlar okunur ve cezalar tâyin edilirdi. Şayet ceza görenlerden biri verilen cezaya itiraz edecek olursa ceza bir misli arttırılırdı. Çünkü hükümetin emrine karşı gelmiş sayılırdı.

MERKEP YÜKÜNÜ SAHİBİNE YÜKLEYEN BELEDİYE BAŞKANI

Hüseyin Bey ekseriya teftişe çıkardı. "Hüseyin Bey teftişe çıkmış, Mahmutpaşa tarafından geliyormuş" sözü duyulur duyulmaz, ne kadar küfeci, işportacı gibi gezginci esnaf varsa hepsi çil yavrusu gibi dağılır bir tarafa gizlenirdi. Hele dükkâncılar tirtir titrerlerdi.

Hüseyin Bey bir gün gene teftişe çıkmış. Edirnekapısı civarında iki çuval yüklü bir merkebi bir tarafa bağlı görmüş, sahibini sormuş. Aramışlar, herifi bir kahvede bulmuşlar. Kaldırıp huzuruna getirmişler. Sorgusunda, sur dışındaki köylerden birinden yarım saat evvel geldiğini, kahve, çubuk içmek ve biraz yorgunluk almak için hayvanı bağlayıp kahveye girdiğini söylemiş. Hüseyin Beyin verdiği emirle hayvanın sırtından çuvallar alınır ve boynuna bir torba yem takılır. Sonra bu iki çuval, sahibinin sırtına yükletilir, oraya bağlanır. Yük bir insanın kaldıramayacağı ağırlıkta olduğu için herif yalvarmaya başlar, ağlar, sızlar, bağırır, kimse kulak asmaz, hayvan torbadaki yemi yeyip bitirinceye kadar çuvallar adamın sırtında bağlı kalır. Hüseyin Bey, daha bu gibi birçok cezalar verir, esnaf takımının insafsızlıklarına meydan vermez, nerede bir yolsuzluk görse önUnü alır ve şehir halkı da memnun olurdu.

İSTANBUL TABAKHANELERİ

Tabak esnafı, vaktiyle zenginlikçe diğer esnaftan çok üstündüler. İstanbul'da bulunan tabakhaneler Eyüp, Kasımpaşa, Tophane, Üsküdar, Yedikule semtlerinde idi. Her semtte onbeş yirmi gedikli dükkân vardı. Bu dükkânların her biri birer fabrika halinde ikişer üçer katlı büyük binalardı. Her dükkân bir ustanın idaresinde idi. Her birinde bostan kuyusu büyüklüğünde kuyular; büyük kazanlar ve aletler bulunurdu. Çırak ve kalfalar onar, onbeşer işçilerle sabahın erken saatlerinde işe baslar, akşama kadar durmadan çalışırlardı. Her tabakhanenin hayvanla taşınır birer değirmenleri bulunur, burada palamut öğütülürdü.

Son altmış yetmiş yıl içinde bu esnafın işleri itibardan düştü. Ticaretleri de söndü. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi Fatih'ten Üçüncü Selim devrine kadar bazı padişahlar tarafından verilen fermanlar gereğince İstanbul içindeki salhanelerde kesilen bütün hayvanların derileri üzerindeki kılları ile beraber tabakhane esnafına verilirdi. Bu derileri tabakhane esnafı rayiç kıymeti ile satın alır derisini işler, kıllarını da satarak ikisinden de faydalanırdı. Bunlar gedikleri muhafaza edemediler, dışarıdan, hissedar olmayan kimseler derileri toplayarak başka yerlere satmaya başladılar ve tabak esnafı işleyecek deri bulamamaya başladı. Toplayıcılar ise fazla para istediklerinden ham deri alamaz oldular.

Tabak esnafının çökmesine diğer bir sebep, bu sanatın Avrupada gelişmesi, bizimkilerin bu gelişmeye ayak uyduramamaları, eski halde kalmaları, itibarlarının düşmesine yol açtı.

Altmış yıl önce kurulan Sanayii Islâh Komisyonu, tabak esnafının durumunu göz önüne alarak, bunlara verilmiş olan gedik imtiyazının eskisi gibi verilmesine karar vermiş, yalnız ayrı ayrı çalışmalarına müsaade edilmeyerek, bütün esnaf birleştirilerek bir şirket kurulmuş, ikibin hisselik ve her hisse beşer tane yüzlük Osmanlı altını ile alınmak üzere onbin altın sermayeli (Şirketi Debbağiye) kurulmuştu. 30 maddelik bir nizâmnâme ile işe başlandı. Bu kolaylık ve teşvik sonunda az zamanda iş gelişti, hattâ Avrupa ayarında mal yapıldığından şirketin itibarı arttı, devrin büyük devlet adamları bile hisse senetleri almak suretiyle teşvikte devam ettiler. Tıp öğrencilerinden birkaçı Avrupa'ya gönderilerek okutuldu, bu öğrenciler döndüklerinde o tarihlerde Beykoz'da açılan askerî tabakhanede çalıştırıldılar.

Tabak esnafının böylece himaye görmesinden sonra, onların yamakları hükmünde olan güderici, tîrşeci, meşin ve köseleci esnafı da intizama bağlandı. Fakat bu esnafın yaşaması yukarıda da söylediğimiz gibi gedikler imtiyazının muhafazasına bağlı bulunduğu için, bu imtiyaza ehemmiyet verilmemesi yüzünden gene işleri bozuldu, şirket dağıldı, şirketin dağılmasından sonra tek başlarına bu sanatı yürütmek isteyenler de şehir içinde tabakhanelerin sağlığa zararlı olduğu gerekçesiyle kaldırılması üzerine, bir kısmı Yedikule dışına nakledilerek şehir içindeki atölyeler yok oldu.

Gelecek Sayıda SARAÇLAR ve Diğer Esnaflar

Sinemanın Büyücüsü Mèliès

Erman Şener
Hayat Tarih Mecmuası,Nisan 1971, Sayı:3, S:70-76

Georges Mèliès'in babası bir ayakkabı atölyesi sahibi, annesi ise Molanda saray ayakkabıcısının kızıydı. 8 aralık 1861' de doğdu, 20 yaşında liseyi bitirdi. Askerliğini yaptıktan sonra Londra'ya gitti, orada kadın eşyaları satan büyük bir mağazanın korse bölümünde çalıştı. «Tezgâhtar Mèliès» Londra'da vaktinin çoğunu Maskeline adlı ünlü bir ilüzyonistin idare ettiği «Egyptian Hall»de geçiriyor, çeşitli sihirbazlık numaralarını merak ve hayranlıkla izliyordu. Bu olayın özel olarak Mèliès, genel olarak da sinemanın geleceği bakımından büyük önemi vardır. Genç Mèliès'in özelliklerinden biri de onun çok güzel resim çizmesidir. Mèliès, Londra'dan Paris'e dönerken, resim öğretmeninin öğüdünü hatırlar ve birden fırçalar, tuvaller, renkler arasında geçecek bir hayat ona çok cazip görünür. «Baba Mèliès»in karşısına çıkınca ona ressam olmak istediğini söyler.

Ancak, baba Mèliès ile oğlunun isteği farklıdır, ihtiyar adam iyice yaşlanmış hissetmektedir kendini. Artık işin başından çekilmek vakti gelmiştir ona göre. O çekilecek, işi, üç oğlu devralacaktır. Bu düşünce çerçevesi içinde en küçük Mèliès olan Georges'un ressam olma fikri de hemen bir yana atılır. Ama «baba Mèliès» varını yoğunu üç oğluna bırakıp işin başından çekildiği anda Georges Mèliès'in sesi yükselir. Ayakkabı işi onu başından beri sarmamaktadır, bu işe devam etmi-yecektir. Peki çare?... Çare bulunur. Georges Mèliès hissesini iki kardeşine satıp, aradan çekilir.

HOKKABAZ MÈLIÈS

Georges Mèliès 1885 yılında Molanda asıllı zengin bir genç kızla evlenir. O günlerin mahallelisine, polisine sorsaydınız Mèliès için «işsiz güçsüz takımından bir para babası» derdi sizlere. Gerçekten öyleydi... Mèliès, Grevin Müzesi'nde ve Vienne galerisinde sihirbazlık gösterileri düzenliyordu ama, bu gösteriler için «Londra'da öğrendiklerini Paris'te tatbik etme» nin ötesinde birşey denemezdi. Mèliès bir gün «Theatre d'Illusions»un satışa çıkarıldığını duydu ve bu tiyatroyu satın aldı.

Mèliès, tiyatro sahibi olduğunda, takvimler 1888 yılını göstermekteydi. 1888 -1895 arasındaki 7 yıl Mèliès için zor günlerdi, çalışmayla dopdolu günlerdi. Bu süre içinde bir yandan tiyatrosunu yönetti, bir yandan gazetecilik yaptı. 1891'de «Hokkabazlık Akademisi» ni kurdu.

SİNEMACI

O yıllarda dünyada sinema doğmak üzeredir. 28 aralık 1895'te Paris'in Capucine bulvarındaki Grand Cafe'de Lumiere Biraderler, dünyanın ilk sinema gösterisini yapacaklardır. Auguste ve Louis Lumiere, temsillerini daima cam üstüne basılmış fotoğraf projeksiyonu ile bitiren Georges Mèliès'e de bir davetiye yollarlar.

Gösteri bitince kahveyi dolduranlar kendi aralarında tartışmaya başlarken, Mèliès doğru Baba Lumiere'e koşar:

— Bu makineden bir tane de bana satın, der.

Antoine Lumiere, önce teklifi reddeder, sonra Mèliès'in cesaretini kıracak sözler söyler ona:

— Teklifini kabul etmediğim için bana teşekkür borçlusun delikanlı, der. Bu sinematograf yeni bir iş, ne garantisi var, ne de geleceği...

İşin bundan sonrası biraz karışık. Sinema tarihçilerinin çoğu Mèliès'in ilk sinema makinesini Robert William Paul'den aldığını yazıyorlar, torunu Madeline Malthete-Mèliès ise dedesinin ilk makineyi bizzat yaptığını söylüyor. Ama şu gerççk, öyle veya böyle, bir sinema makinesi sa¬hibi olan Mèliès, herşeyi bir yana bırakıp şevkle, heyecanla kolları sıvayıp işe girişiyor.

HİLELİ İLK FİLİM

Sinema, önceleri kelimenin tam anlamıyla bir sığıntı gibiydi dünyada... Bir panayır eğlencesinden ne farkı vardı, ne de ciddiye alınıyordu. Üstelik, yeniliğinden gelen cazibesi de çabucak tükeniver-miş, sağda solda: «Bu iş bitti, yenisine bakalım» sözleri duyulmaya başlamıştı.

Mèliès, işte tam bu noktada imdada yetişti, sinemanın önüne yeni ufuklar açtı. Mèliès'in sinemadaki ilk adımları için fazla birşey söylenemez. Nasıl söylensin? İlk çevirdiği filimler, Lumiereler'le Edi-son'un yaptıklarına benzeyen, ilkel ve basit kısa filimlerdi. Bu ilk dönem filimleri arasında olsa olsa sadece «Şeytanın Evi»n-den bahsedilebilir. «Şeytanın Evi», o yılların klasik 17 metrelik filim uzunluğunu aşan ilk filimdir.

* Mèliès günlerden bir gün, Opera Meydanı'dan çektiği bir filmi gösterirken birden hayretle perdeye bakakaldı. Bir otobüs, perdede birden cenaze arabası şekline

Mèliès'in çeşitli sinema hilelerine başvurarak yaptığı Mimlerden biri: Denizler Altında Yirmi Bin Fersah.

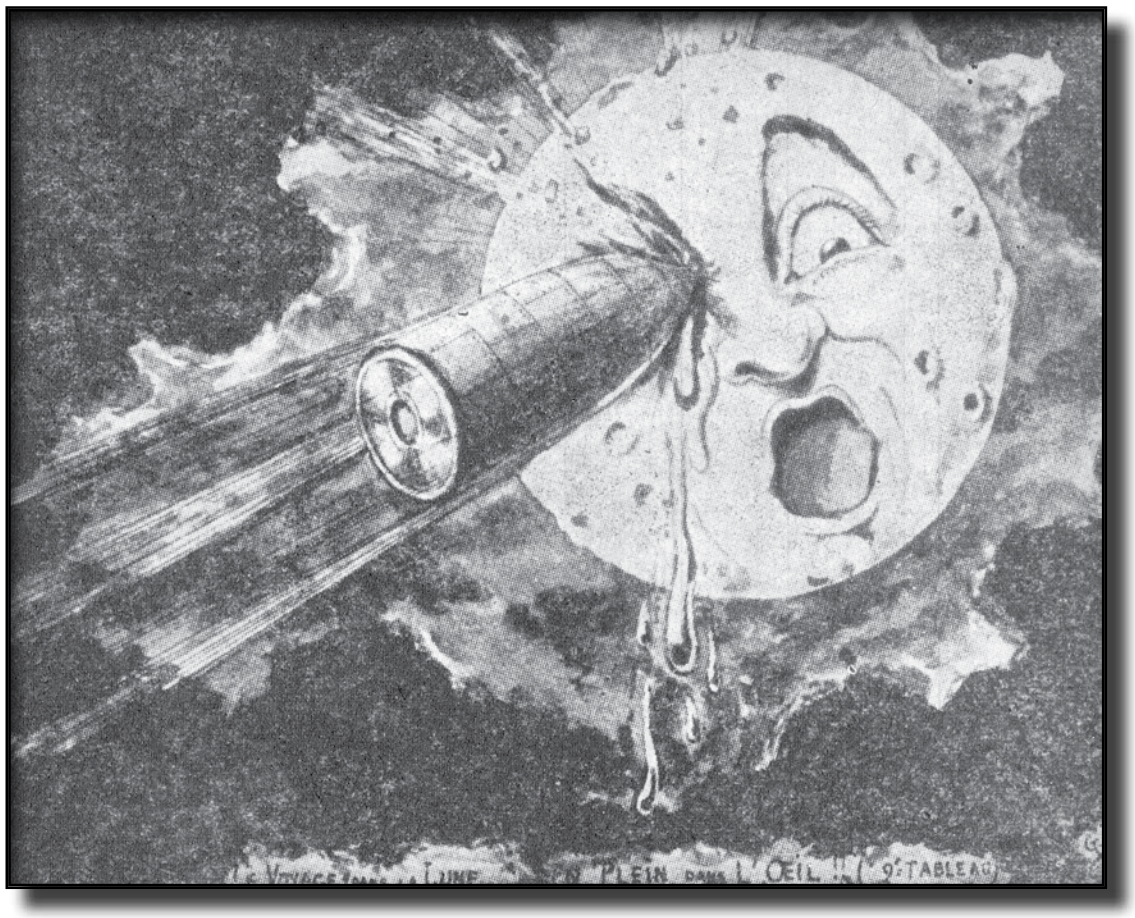

Ay'a Seyahat filmi için bizzat Mèliès'in yaptığı resim.

girivermişti. Gösteriyi seyredenler bundan pek memnun kalmış, kahkahalar atmaya, gülüp konuşmaya başlamıştı. Hepsi iyi, hepsi hoş ama nasıl olmuştu bu?

O anda perdede büyük bir yenilik vardır, halk bundan çok memnundur; ancak yapan «Bu iş nasıl oldu?» diye düşünmektedir. Mèliès düşüne düşüne «bu işin» nasıl olduğunu buldu. Makinesini kurmuş, Opera Meydanı'nda filim çekmeye başlamıştı. Bir ara makinenin içindeki filim tutukluk yapmış, bir süre sonra yeniden çalışmaya başlamıştı. Tabiî bu arada trafik durmadığı için otobüs geçip gitmiş, kamera tutukluktan kurtulunca, cenaze arabasıymn yerine geçen otobüsü filme almıştı. Bu, Mèliès'in önünde yeni ufuklar açtı. Hemen bir marangozla konuşarak, Montreuil - sous - Bois'daki malikânesinde bir stüdyo inşa ettirdi. Dünyadaki ilk filim stüdyosu budur. Bu «ilk stüdyo» nun duvarları buzlu camla kaplıydı.

Makinenin tutukluk yapmasıyle otobüsün birden cenaze arabası hâline gelmesi olayından ders alan Mèliès, bu stüdyoda ilk hileli filmini 1896 yılında, daha sinemadaki birinci yılını doldurmadan çevirdi. Stüdyoya dekorunu kurdu, sihirbaz kıyafetini giymiş bir oyuncu ile, normal kıyafetler içindeki bir kadın oyuncu kamera karşısına geçtiler, Mèliès düğmeye bastı, sihirbaz garip el hareketleri yaparak; pelerinini havalarda uçurarak oynamaya başladı. Bir ara Mèliès: «Durun» diye bağırdı. O anda sihirbaz ne haldeyse öyle kaldı, buna mukabil kadın iskemlesinden kalkıp kameranın göremiyeceği bir yere gitti. Mèliès kaldığı yerde çekime devam etti. İş, bu kadar basitti işte. «Kaybolan Kadın» ı seyredenler, bir kadının sihirbazın hareketleriyle ortadan kaybolduğunu gördüler.

DÖRT HİLELİ
«MAINE ZIRHLISI FELÂKETİ»

Mèliès «Star Film» adlı bir stüdyo kurmuştu. «Dünya başucunuzda» sloganını kullanan Star Film, önceleri iki sahipliydi, kısa süre sonra Mèliès'in ortağı Reulos ayrıldı. Mèliès, bu şirket nâmına peşpeşe filim çekiyordu. 1896'da çevirdiği filim sayısı 78'di. Bu sayı sonraki yıl 54, daha sonra 30 oldu. 1899'da piyasaya çıkan «Cinderella» epey yankı uyandırdı ama aslına bakarsanız bir yıl önce çevrilen «Maine Zırhlısı Felâketi» çok daha önemli filimdi (Me'lies, dört kısımdan meydana gelen filimde, tam dört hile yapmıştı). Sonradan Amerika ile ispanya arasında harp çıkmasına sebep olan olayı Mèliès üç kısımda perdeye aktarmıştı: Geminin infilâkı, gemiden su üstünde kalan parçalar, dalgıçların kurtarma çalışmaları... Mèliès, gemi yerine maket kullanmış, dalgıçlı sahneler, akvaryum yardımıyla çekilmişti... Bu kadarla kalsa iyi, montajda da hile vardı. Bölümler uç uca eklenmiş, böylece geminin infilâkı ve batışı, tek bir olay hâlinde, kesintisiz verilmişti.

Sinemanın getirdiği avantajları ilk kullanan sanatçı olan Mèliès'in o günlerdeki en büyük sıkıntısı, oyuncu idi. Profesyonel oyuncular —bunlar tabiî tiyatro oyuncularıydı— filimlerde rol almayı reddediyor, sinemayı aşağılık bir iş olarak görüyorlardı. Hileli filimler her tarafta geniş yankı uyandırmaya başlayıp, dünya sinemayla ilgilenmeye başlayınca, oyuncular filimlerde rol almayı kabullendiler.

SİNEMACI MI, TİYATROCU MU?

Bu soru Mèliès için çok sorulmuştur. Aslında soruyu sormak da pek sebepsiz değildir. Çünkü onda tam bir tiyatro anlayışı hâkimdir. 17 metreden 800 metreye kadar olan bütün filimlerinde tam bir tiyatro havası vardır. Filimler, tiyatroda olduğu gibi tablolara bölünmüştür. Mèliès'in anlayışına göre sinema seyircisiyle tiyatro seyircisi arasında hiç fark yoktur. Sinema seyircisi de perdeyi, tiyatro sahnesini tiyatro seyircisinin gördüğü gibi görmelidir. Mèliès'e göre bütün perspektifler tam gözün bulunduğu noktadan başlıyarak ufka doğru kaçmak suretiyle sıralanmaktadır. Filim zamanı veya sinematografik mekân anlayışları Mèliès'te tam belirmemiştir. Montaj, hiçbir zaman görüş açısının değişimi için kullanılmamaktadır.

Mèliès'in başarısına kadar sinema adî seyahat başlar. Uzay gemisi yıldızlarla dolu gökyüzünü gösteren bir fon dekorunu aşar ve alçıdan yapılmış Ay'a yaklaşır.

Mèliès tuttu, 1900'de «Sinematografik naşirler» sendikasını kurdu ve sendikanın başkanı oldu. Sinematografik naşirler, yani bugünkü deyimiyle filim yapımcıları... Bun-

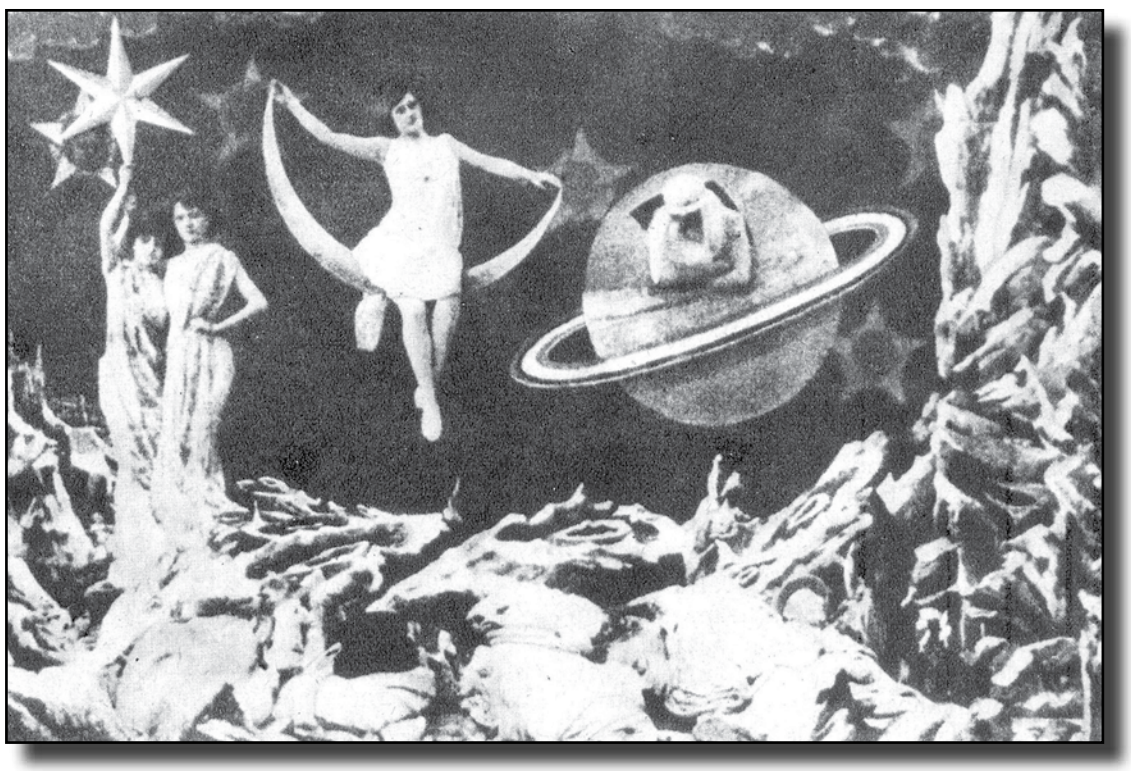

Mèliès'in 1902 yılında çevirdiği Ay'a Seyahat filminden bir sahne.

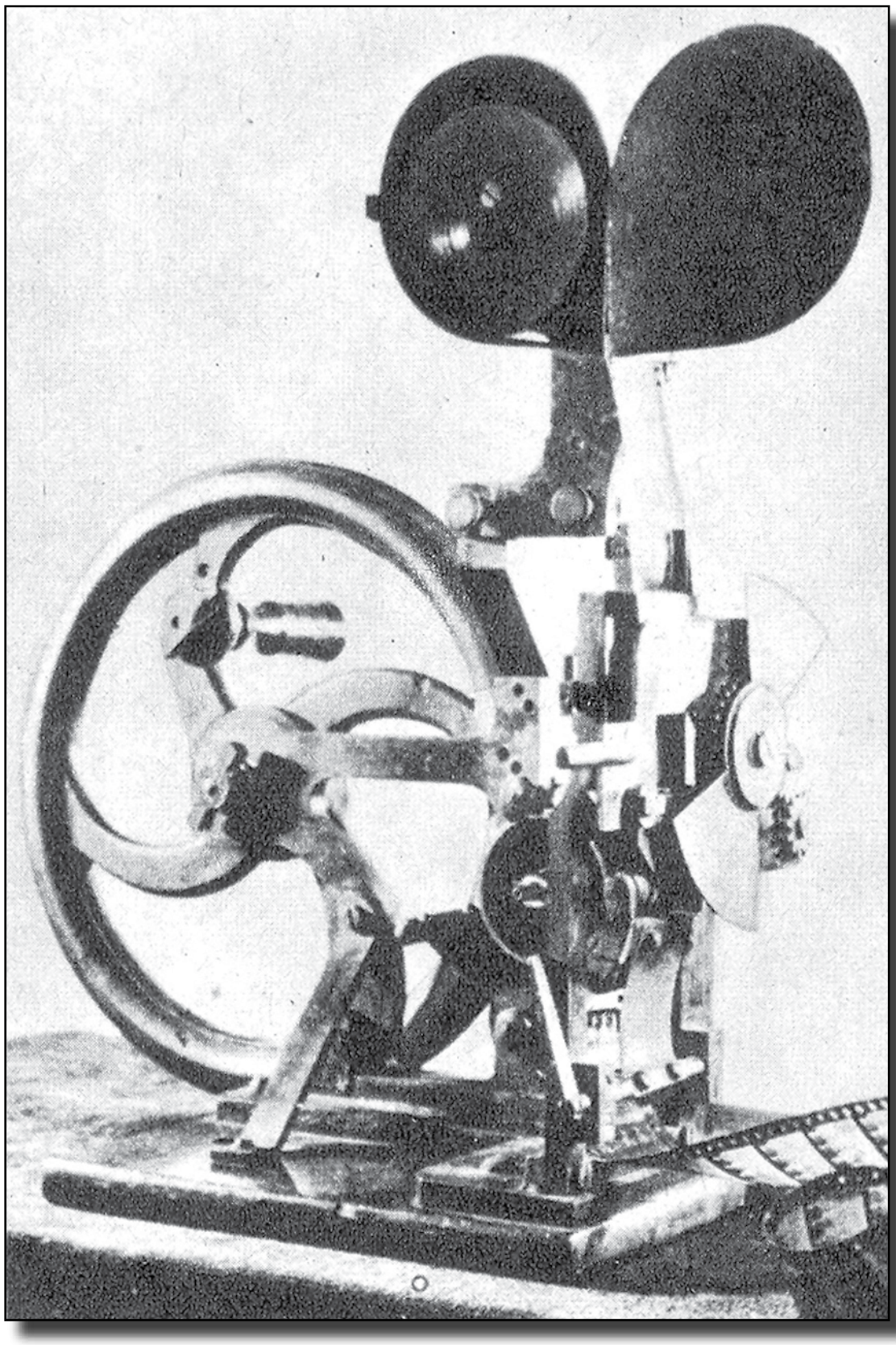

J.Mifes, kullandığı makinaları kendi yapardı. İşte bizzat yaptığı filim makinalanndan biri.

lar 1908 ve 1909'da iki genel kongre yaptılar. Mèliès bu iki kongreye de başkanlık etti. Fransa, Amerika, Rusya, İngiltere, İtalya, Danimarka, Almanya'nın katıldığı kongrelerin ikincisinde filimler için «satış yerine, kiralanma» usûlü kabul edildi (O zamana kadar filimler metreyle satılırdı). Bu usul hızla her tarafa yayıldı. Mèliès oldum olası —özellikle Amerikalılar'ın— filimlerini kopya edişinden şikâyetçiydi. Ama bunu önleyemedi. Tek çare olarak, Amerika'da sinema tröstünü kuran Edison'la birleşmek kalıyordu. Mèliès öyle yaptı, ama bundan da bir netice çıkmadı ve Mèliès, 1913'te filim yapımına son verdi.

Savaş çıkınca Robert Houdin tiyatrosunun kapatılışı, zaten malî durumu çok bozuk olan Mèliès'e son darbe olur. Montreuil - Bois'daki stüdyosunu tiyatro yapıp 1915 - 23 yılları arasında orada çalışır. Ama işler düzelmek bilmez ve nihayet 1932 yılında küçük bir borç yüzünden tiyatro ve bütün arazi, haraç - mezat satılır.

TRAJİK SON

1925'te Mèliès «zor» durumdadır. Ne evi vardır, ne tiyatrosu, ne stüdyosu, ne kamerası. Kızı, kocasının ailesiyle; oğlu karısının ailesiyle oturmaktadır, eşi zaten ölmüştür. 64 yaşında kimsesiz, fakir bir ihtiyardır artık. Kader, tiyatro sahibiyken kadrosuna alıp iyi roller oynattığı, filimlerinde yer verdiği bir kadını karşısına çıkarır. Johanne d'Alcy, 1914 yılında Montparnasse garmdaki küçük dükkânlardan birini işletmeye başlamıştır. Burada oyuncak, şeker, çikolata satmaktadır. 1925 yılı sonlarında evlenirler. Mèliès, düğün hediyesini altı ay sonra alır... Ortadan çekileli yıllar olduğu için çok kişi onun öldüğünü sanmaktadır. O yılın haziran ayında Mèliès bir telgraf alır. Telgrafta «Cinematographie» sendikasının şeref üyeliğine seçildiği bildirilir. 1927 martında Louis Albert, Mèliès'e Legion d'Honneur nişanı verilmesini teklif eder (ama bu teklif kabul edilmez). 1932 yılında «La Mutuelle du Cinema» Kurumu Mèliès'in hayatının geri kalan kısmım Orly şatosunda rahat¬ça geçirmesini temin eder, birkaç yıl sonra da, 21 ocak 1938 günü kanserden ölür.

BiR ÖNCÜ

Yıllar geçtikçe Mèliès'in önemi daha iyi anlaşıldı. 1944 yılında Bessy ile Do Du-ca «Georges Mèliès, mage» adlı kitabı yayınladılar. 1939'da Paris'te bir sokağa, daha sonra 1946'da yine Paris'te bir parka ve eski Houdin tiyatrosunun olduğu yerde açılan sinemaya da «Mèliès Sineması» dendi. 1950'de Montreuil sinema kulübü kuruldu ve adına «Georges Mèliès Sinema Kulübü» dendi. 1953'te, hayatına ait 30 dakikalık bir filim çevrildi. Bir yıl sonra mezarına, büstü kondu, büstün açılışına Endüstri ve Ticaret Bakanı geldi.

Elizabeth Taylor'un müteveffa kocası Mike Todd, yankılar uyandıran «80 Günde Devriâlem» adlı filminin başına Mèliès'in yıllar önce yaptığı ve aynı adı taşıyan filmini ekleyerek bir kadirşinaslık örneği gösterdi. 1961'de bir «Mèliès'i Sevenler Derneği» kuruldu. Dernek sayesinde Mèliès'in şöhreti daha da arttı. Posta ve Telefon Bakanlığı Georges Mèliès pulu bastı.

Fransa dışındaki ülkelerde de gün geçtikçe Mèliès'in adı daha yaygın hâle geliyor, yaptıkları daha iyi. anlaşılıyordu. Dış ülkelerden gelen taleplerin fazlalığı karşısında Meksika, Türkiye, Portekiz, Fas, Kanada, Brezilya ve Rusya'da resim ve fotoğraf sergileri düzenlendi. Dışişleri Bakanlığı Mèliès'in torunu Madeleine Malthete - Mèliès'i, filim gösterilerini sunmak ve konferans vermek üzere görevlendirdi. Torun Mèliès o gün, bugün dolaşıp duruyor dünyanın dört bir yanında. Amacı hep «büyükbabasının» yeterince tanıtılmasına yardımcı olmak, İtalya'dan Fransa'ya, Rusya'dan Amerika'ya, İngiltere'den Macaristan'a, Türkiye'den Holanda'ya kadar gitmediği yer kalmadı.

Mèliès, sinemada bugün bile kullanılan birçok sinema hilesini bulan ve ilk defa uygulayan bir «öncüydü». Bir usta olup olmadığı zaman zaman tartışılagelmiştir ama, «öncülüğü», herkes tarafından kabul edilir.

NOT

Mèliès, sinemacılığı bıraktıktan sonra, unutulup gitmiş, Montparnasse garında, bu şekerleme ve oyuncak dükkânını açmıştı, ömrünün son yıllarında burada keşfedildi ve hakkettiği itibara kavuştu.

Osmanlı Denizciliğinde İnce Donanma

Ahmet Güleryüz
Fotoğraflar ve çizimler; Boğaziçinde Yelken.

Sekiz yıllık saltanatı süresince II. Sultan Selim'i en çok meşgul eden, Kıbrıs meselesi oldu. Kıbrıs meselesi öyle gelişmeler kaydetti ki, II. Selim için âdeta şahsî bir prestij meselesi hâline geldi. O, daha veliaht - şehzade Selim iken, Kıbrıs'ın fethini tasarlar, Anadolu kıyıları açıklarındaki bu güzel, bu yeşil adanın, Venedikli İtalyanlar elinde bulunmasını garipserdi.

Kıbrıs üzerinde başka ihtiraslar da vardı. Türkiye'nin Nakşa adası dukası olan Yasef Nassi adındaki Portekiz'den sürülmüş bir Yahudi, ispanya ve diğer Avrupa ülkelerinden çıkarılan Mûsevîler'i Kıbrıs'ta toplamak istiyordu. Kıbrıs, Venedik'ten alınacak ve Türkiye'nin idaresinde bir Yahudi yurdu hâline getirilecekti. Fakat II. Selim, böyle fantastik bir projeye kulak asmadı.

II. Selim, devlet idaresini Sokollu'ya bırakmıştı. Bütün saltanatı boyunca Sokollu, büyük salâhiyetlerle imparatorluğu idare etti. Ancak padişah, bazı meselelerde diretmesini ve sözünü geçirmesini biliyordu. Kıbrıs serdarlığını, en güvendiği kumandanına, Lala Mustafa Paşa'ya verdi. Donanmayı, damadı Piyâle Paşa sevk ve idare edecekti.

VENEDİK'TE BİR TÜRK SABOTAJI

13 eylül 1569 gecesi Venedik şehri halkı, tasavvur edilemeyecek şiddette bir patlama sesiyle uyandı. Pencerelere ve kapılara uğrayanlar, göklere yükselen alev sütunları görüyorlardı. Tersane tarafından şehrin merkezine doğru bir kaçışma oluyordu. Istanbul'dakinden sonra Avrupa'nın en büyük gemi inşaat merkezi olan Venedik tersanesinin barut deposu ateş alarak patlamıştı. Şehirde panik büyük oldu. Zarar ve ziyan, her türlü tahminin üzerindeydi. Çıkan büyük yangın, muazzam tersaneyi mahvettiği gibi, limanda yatan birçok gemiyi de tutuşturmuştu. Şehirde:

— İhanet! Türkler geldi! feryatları yükseliyordu.

Gerçekte Türkler gelmemişti. Fakat halkın sezgisi yerindeydi. Barut deposu, Türk casusları tarafından ateşlenmişti. Bu projeyi, bizzat Dâmad Piyâle Paşa düzenlemişti. Venedik halkı, şehirdeki Türk fevkalâde elçisi Kubâd Çavuş'u linç etmek istedi. Ancak Venedik hükümeti, Türk diplomatını Doç'un sarayının arka kapısından çıkartarak hayatım kurtarmaya muvaffak oldu. Zira Türk elçisinin başına bir şey gelirse, Türklerin aynı muameleyi Venedik'in İstanbul'daki balyozuna tatbik edecekleri muhakkaktı.

Venedik şehrin tarihinde bir örneği daha olmayan bu olaydan Venedik Cumhuriyeti'nin tek kazancı, Türkler'in kendilerine karşı amansız bir savaş hazırladığı fikrini edinmesi oldu.

Donanmay-ı Hümâyûn, 1570 yılı temmuzunun ilk günü, Kıbrıs'ın Limasol limanına demir attı. Ertesi gün Türk ordusu, adaya çıkmaya başladı. Kıbrıs'ın fethi başlamıştı. Yeşil Ada, o tarihte Venedikli İtalyanlar'ın elindeydi, Katolik olan Venedikliler, Ortodoks, olan yerli Rumlar'a her türlü muameleyi lâyık görüyorlardı. Venedik idaresinin son demlerinde adayı ziyaret eden bir İngiliz gezgini şu satırları yazıyor:

«Venedikliler, Rumlar'a köpekten farksız muamele ediyorlar. Bir Venedikli, halktan istediği kadın ve çocuğu çekip alıyor, dilediği kadar yanında bulunduruyor. Ortodoks kiliselerine atla giren Venedikliler, ahalinin âyinleriyle alay ediyor, bir tazı veya zağara karşı bir Rum'u bahse tutuşturuyorlardı».

O tarihte adada 120.000 Rum, sefil bir hayat yaşıyordu. 1572'den itibaren Anadolu'dan başlayan Türk göçüyle nüfus, az zamanda 360.000'e yükselecektir. Bilhassa Karaman (Konya) eyaletinin göçebe Yörükler'i, adada yerleşiyordu. Türkler, Rumlar'dan toprak almıyor, boş topraklara yerleşiyorlardı. Osmanlı idaresi, o tarihe kadar alelade bir papaz olan Kıbrıs başpiskoposuna, cemaati üzerinde büyük hak ve salâhiyetler de tamdı. Venedikliler, Doğu Akdeniz'deki mühim bir üs olan bu sömürgelerini inatla savundular. 1571 ağustosunun son günü, Magosa kalesi de teslim oldu, fetih bitti. Magosa'yı, adadaki Venedik başkumandanı Marco - Antonio Bragadino savunuyordu. Teslim anlaşmasına göre Venedikliler, yanlannda taşıyabildikleri kadar eşya ile ser-

4 çifte kürekli bir kancabaş Boğaziçi'nde.

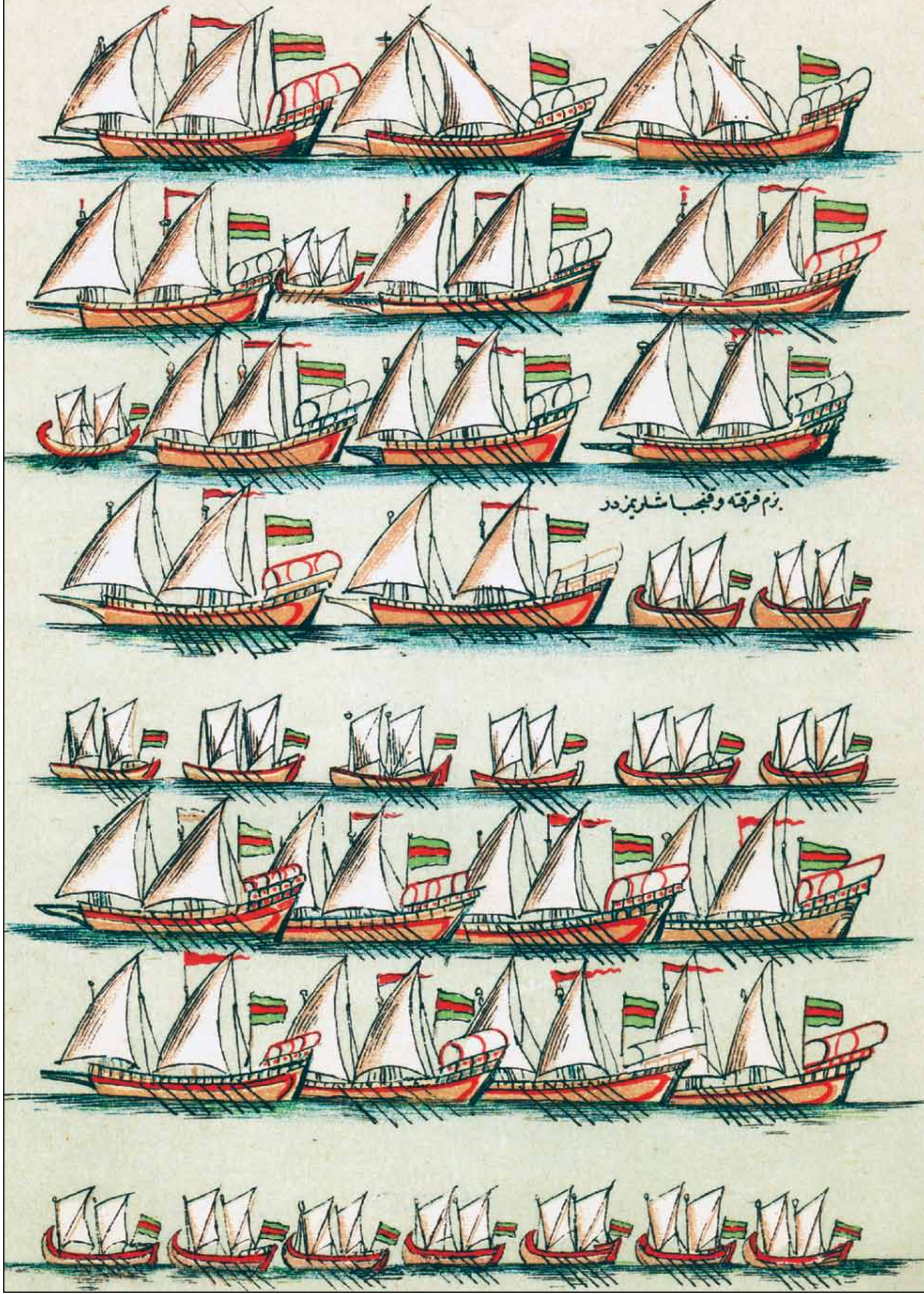
بزم فرقه وقنجباشلر بزدر

Boğaziçi'nde bir kancabaş

bestçe çıkıp gideceklerdi. Hattâ kendilerini Girit'e, bir TÜrk gemisi götürecekti. Kalede bulunan 50 kadar Türk esiri de, sağ ve salim olarak Serdâr Vezir Lala Mustafa Paşa'ya verilecekti.

MAGOSA, TESLİM OLUYOR

Ağustosun beşinci günü Venedikliler, başlarında Bragadino ve diğer generaller olmak üzere kaleden çıktılar. Veda etmek üzere Serdâr Paşa'nın otağı önüne geldiler. O tarihten başlayarak «Kıbrıs Fâtihi» unvanını kazanan Lala Mustafa Paşa, generalleri askerî merasimle karşılamak nezaketini gösterdi. Paşa, kendilerini Girit'e götürecek Türk gemisi dönünceye kadar bir Venedikli asilzadenin rehin olarak bırakılmasını istedi. Bu, çok tabiî ve o çağda her zaman uygulanan bir istekti. Zira Türk gemisinin Girit'te zarar görmesi ihtimali vardı. Türkiye ile Venedik, savaş halindeydiler. Bragadino, akıl almaz bir küstahlıkla Serdâr'a:

— Bir Venedik beyi değil, bir Venedik köpeği bile alıkoyamazsın! şeklinde terbiyesizce cevap verdi.

Bu cevap, otağı karıştırdı. Bir Türk vezirine (mareşaline) bu şekilde hitap etmek ancak bir tek fâninin, padişahın, haddi idi. Mustafa Paşa, bu cevabı duymamazlıktan geldi.

Rumeli Hisarı önlerinden geçen yelkeni açık bir kancabaş.

— Hani elli Osmanlı esiri? diye bağırdı. Neye yanında getirmedin? Bragadino'nun cevabı dehşetli oldu:

— Esirlerin cümlesi benim değildi. Her biri Venedik beylerinden birinindi. Vire gecesi katletmişler!

— Ya sende olan esirleri neyledin?

— Onlar katledince, ben dahi öyle yaptım!

— Bu takdirde vireyi bozmuş oldun. Var imdi akıbetini gör!

Lala Paşa, Türk esirlerinin ne olduğu hakkında acele bir tahkikat yaptırdı. Hepsinin bir gece içinde, derileri yüzülmek, kulak ve burunları kesilmek, gözleri oyulmak suretiyle işkenceyle öldürüldüğü, Türk başkumandanına bildirildi. Paşa, bu barbarlık karşısında dehşet içinde kaldı. Bragadino ile esirlerin öldürülmesini emreden on subayın, aynı işkencelerle idama mahkûm etti.

Diğer Venedikliler'i de, anlaşma hükümlerine aykırı hareket edilip «vire bozulduğu» için harp esiri addetti ve Girit'e, yollamaktan vaz geçti. Kıbrıs'ın fethi için can veren binlerce şehide elli Türk'ün daha katılması, Yeşil Ada'nın alınmasındaki sevinci gölgeledi. Yerli Rumlar, Türkler'i bir kurtarıcı gibi karşılıyor, Ortodoks kiliselerinde, Katolik zulmünden kurtuluş müjdesini veren çanlar çalmıyordu. Kıbrıs'ın kaybıt Hıristiyanlık âleminde derin akisler yaptı. Papa'nın öncülüğüyle, Türkiye'ye

Sanradan motor takılmış bir kancabaş.

karşı yeni bir Haçlı koalisyonu teşekkül etti. Kıbrıs'ı geri almak üzere büyük bir Avrupa donanması toplandı.

İNEBAHTI BOZGUNU

Haçlı Armada ile Donanmay-ı Hümâyûn 7 ekim 1571'de İnebahtı'da karşı karşıya geldi. Mora'nın Patras limanının karşı sahilinde üslenen Türk donanması hazırlıksızdı. Toplanan harp dîvânında Ceyâyîr Beylerbeyisi Uluç-Ali Paşa:

— Donanmamız nakıstır ve altı aydır deryada gezmekle gemiler bozgundur, dedi; sâbıkaa Korfos'tan İnebahtı'na dönüldükte «dönüştür» deyü sipah ve yeniçeri, izinli izinsiz dağılmışlardır, İnebahtı boğazı hisarlarından küffâr donanması içeri giremez. Bizim çıkmamız da tehlikelidir.

Harp dîvânına başkanlık eden ikinci vezir Pertev Paşa da aynı fikri destekledi:

— Cengcide ve kürekçide noksan ziyâdedir, dedi; bahusus yalı sancaklarının tımar erbabı birer bahane ile icazet alıp gittiği malûm olmuştur. Her veçhile donanmamızda noksan mukarrerdir, İnebahtı limanında oturalım. Üzerimize kâfir gelirse, ancak o zaman ceng edelim. Bednam olmaktan kaçınalım!

Sokollu'dan düşmana mutlak taarruz emri almış olan, generallikten gelme ve denizcilikle ilgisi olmayan Kapdân-ı Derya Müezzinzade Ali Paşa aynı fikirde değildi:

— Elbette gayret-i islâm ve ırz-ı nâmûs-i pâdişâh-i enam bu değildir, dedi; her gemide beşer, onar adam eksik olmakla ne lâzım gelir? Bana İstanbul'dan gelen ahkâmda ne kadar te'kîd-u tehdîd olunmuştur kim, düşmene her şartta taarruz edelim! Ben mansıbımdan değil, başımdan korkarım. Kâfir ne köpektir kim, bizi hisar içre tuta! Elbet taarruz etmemiz mukarrerdir, İstanbul'dan aldığım fermanlarda açıkça «küffânn donanması her ner-de ise varıp mukaabil olasız, aksi hâlde mes'ûl olursuz» deniyor. Ben emirlere itaatsizlik edemem. Donanmanın akıbeti İstanbul'da benden sorulsa gerektir. Uluç-Ali Paşa, Müezzinzâde'yi fikrinden caydıramadı:

— Çünki düşmen üzerine azimeti karar-laştırdınız, dedi; bârî derya tarafına gidelim. Deryaya çıkalım, zîra kara görünen yerde, adalar arasında ceng müşkildir.

— Elbette kıyıyı tutmak evlâdır, diye cevap verdi Kapdân-ı Derya.

Bunun üzerine Uluç-Ali soğukkanlılığını kaybetti; harp dîvânındaki amirallere:

— Hani Hayreddin Paşa ve Turgutça Paşa ile ceng gören sizler niçin susarsız? dedi. Karaya yakın deniz cengi olmaz. Olursa, bir gemi top isabeti alır almaz, içindeki tımarlı sipahi ve yeniçeri gibi levent olmayan kara askerleri, kıyıya can atarlar. Hattâ leventleri zorlayıp gemiyi karaya vurdururlar. Denize alışık olmayan kara askeri, derya üzre kalmaktan korkar. Bir top isabeti almakla, üzerinde bulunduğu gemi batar sanır. Düşmen gemileri şimdi pusudadır. Biz de donanmayı orsa ederek geçirelim!

Müezzinzâde, bu manevrayı da reddetti ve şu cahilane cevabı verdi:

— Ben, Pâdişâh-i Cihan Hazretleri'nin donanmasına «kaçtı» nâmın komazam!

Muharebenin akıbeti daha bu harb dîvânında belli olmuştu. Donanmay-ı Hümâyûn, Osmanlı tarihinde ilk defa olarak yenildi.

YENi DONANMA

İnebahtı! Osmanlı tarihinin ilk büyük bozgunu! Türk'ün yenilmez olmadığını Avrupa'ya gösteren ilk uğursuz olay! II.

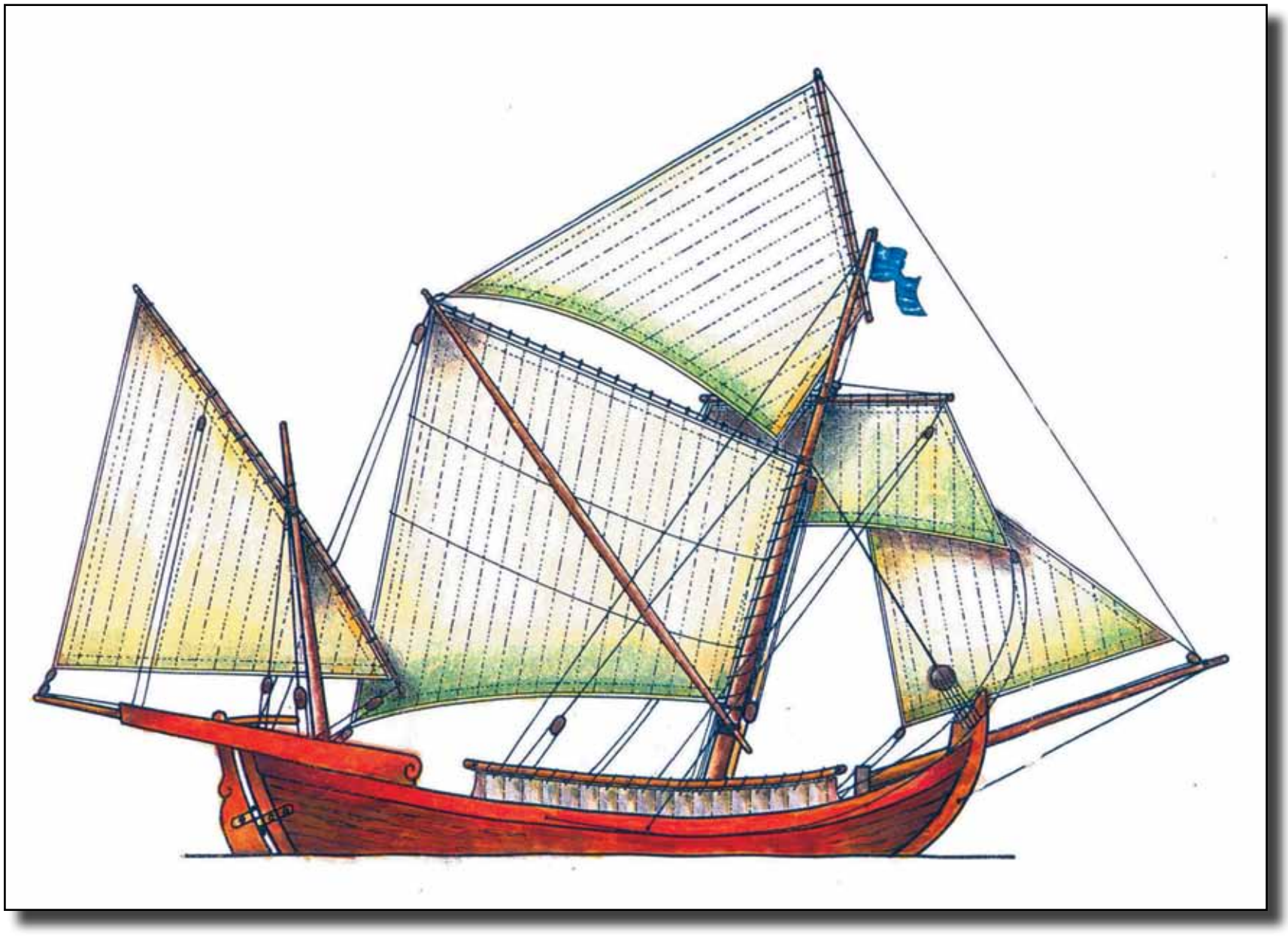

Bir Çekeleve'nin yan görünümü.

Diğer türde bir Çekeleve'nin yan görünümü.

Selim, iç âlemini altüst eden bu felâketi haber aldığı zaman, Edirne'deydi. Ömründe bozgun haberi duymamıştı. Doğduğundan beri kulakları, yalnız zafer haberleriyle dolmuştu. Muharebenin tafsilâtını bildiren raporu okurken, elleri titriyordu. Çevresinde vezirler, ellerini kavuşturmuş hükümdarı seyrediyorlardı. II. Selim, bir şeyler söylemek istedi. Teessüründen dili tutuldu. Perişan hâlde hareme çekildi. Üç gün, üç gece uyuyamadı. Edirne'de bir türlü huzur bulamadı. Yeni donanmanın inşasına nezaret etmek için, İstanbul'a döndü.

Bir Çekeleve.

İstanbul'da, Cezayir Beylerbeyisi Uluç-Ali Paşa'yı kabul etti. Elini öptürdü. Altın kılıç verdi. Adını «Kılıç - Ali» ye çevirdi. Kapdân-ı Derya yaptı. Yeni donanmanın en kısa zamanda yapılmasını irâde etti.

Bu inanılmaz iş, bir kış içinde gerçekleşti. Baharda, Türk donanması, İnebahtı'daki önceki mevcudundan bile daha kuvvetliydi. Çok ağır zayiat veren Haçlı Armada, maksadına erişemedi: İnebahtı'dan sonra, Kıbrıs'ı geri almak için hiçbir teşebbüs yapmadı. Nitekim bu bozgunun büyük sorumlusu Sokollu Mehmed Paşa, Venedik büyükelçisi Barbaro'ya, 7 mart 1573'te şu sözleri söylemekle, gerçeği ifade ediyordu:

— Biz sizden Kıbrıs Krallığını alarak bir kolunuzu kestik. Siz donanmamızı yenmekle bizim sakalımızı tıraş ettiniz. Kesilen kol yerine gelmez. Fakat tıraş edilen sakal, daha gür biter!

1573 yazında Kılıç - Ali Paşa'nın kumandasında denize açılan donanma, yine Akdeniz'e hâkimdi. Karşısına çıkmaya cesaret edecek hiçbir kuvvet yoktu. Fakat Türkler'in «yenilmez» oldukları hakkında ki efsane, İnebahtı'nın derin sularına gömülmüştü.

Zaferler birbirini takip etti. Kırım Hanı Devlet Giray, 24 mayıs 1571'de Moskova'ya girdi. Çar IV. İvan, şehirden kaçtı. 80.000 ölü ve 150.000 esir veren Ruslar, perişan oldular. Bu zafer, Devlet Giray'a «Tahtalan» unvanını kazandırdı. II. Selim, Edirne'de Selimiye'yi inşa ettirmekle gurur duydu. Bir kış günü Topkapı Sarayı'nın şahane çinilerle süslü hamamında yıkanırken ayağı kaydı, düştü. Fena halde sarsıldı. Birkaç gün sonra, 15 aralık 1574'te öldü. Elli buçuk yaşındaydı. Ölüm yaşı da, 8 küsur yıllık saltanat müddeti de, büyükbabası Yavuz'unkiyle aynıydı. Kendinden önceki on padişahın seviyesine erişememişti. Atalarının dehâsından mahrumdu, İstanbul'da doğan ve İstanbul'da ölen ilk padişahtı. Ayasofya avlusundaki Sinan yapısı türbesine gömüldü. Kanunî Sultan Süleyman'la Hurrem'in bu enerjisi kıt, fakat iyi niyetli, nazik ve bilgili oğlundan hâtıra olarak zamanımıza, ölümsüz Edirne Selimiyesi ile şu emsalsiz beyit kaldı:

Biz bülbül-i muhrık-dem-i şekvây-ı Firakız, Ateş kesilir geçse â gülşenimizden.

19. Yüzyılda Temizlik ve Hamamlar

Metin And
Hayat Tarih Mecmuası.
1969-Sayı 9. Eylül. S.14-18

Müslüman 19.Yüzyılda Türkiye'ye gelen yabancı seyyahlarda en çok hayranlık yaratan şey, Türklerin temizliği olmuştur. Richer 1540'da yayınlanan kitabında Türkler'in ev içinde ayakkabılarını çıkardıklarını, hamamların çok olduğunu, yeme ve içmede temizliğe büyük itina ve titizlik gösterdiklerini anlatır. Pierre Belon ise, Türkiye üzerine 1553'te yayınlanan kitabında, Türklerin dünyanın en temiz milleti olduğunu söyleyip temizlik üzerine kitabında ayrı bir bölüm açıyor: Kundaktaki çocukların temizliğini, bebeklerin altlarının değiştirilmesindeki titizliği, çok sık bez değiştirdiklerini anlatıyor. Fakat Belon'un asıl hayranlığını uyandıran hamamlar olmuştur. Hamamları, burada yapılan masajı, büyük, temiz peştemalları, havluları, hamamların güzelliğini, iki paraya yıkanmaktan, masaja, berberden, iki havluyla kurulanmaya kadar her türlü hizmetin görüldüğünü imrenerek anlattıktan sonra bu temizliğin Avrupa'da da olmasını dilediğini, böylece salgın hastalıkların önü alınacağını belirtiyor.

Başka çağdaş tanıklar da, Türk ordusundaki temizliği övmektedir. 1570 tarihli kitabında Paolo Giovio, Türk askerlerinin ne kadar temiz ve sıhhatli bulunduklarını, halbuki Avrupa ülkelerinde kokudan geçilmediğini, bu yüzden de yalnız göze ve burna hoş olmamakla kalmayıp, salgın hastalıklara yol açtığını anlatmaktadır.

HAMAM ÂDABI

1520'de Bassano da Zara, Türk hamamını uzun uzun anlatarak, bunları Roma'da Diocletian çağı hamamlarına benzetiyor. Hamamda önce yuvarlak, kubbeli, geniş bir yere girildiğini, bunun ortasında mermer bir havuz ve dört fıskiyesi olduğunu, tuğladan yapılmış oturma yerleri bulunduğunu, bu oturacak yerlerde, taştan ve üstü tahta kaplı kol koymak için çıkıntılar bulunduğunu, bu kesimin tonozlarının tamamen kesme mermer dilimlerinden olduğunu, oturulacak yerlerin yeter genişlikte olup, yıkanacakların burada soyunduklarını söylüyor ve hamam âdabını ve hamamı şöyle anlatıyor:

«Hamama giren önce hamamın bakıcısıyla konuşur, sonra da yüksekçe bir yerde oturan gişeye uğrar. Bundan sonra soyunulur. Ancak soyunurken her yerini göstermemeye, peştemalsız ortaya çıkmamaya dikkat edilmelidir, yoksa müşteri hamamdan dışarı .atılır.

Soyunduktan sonra müşteri üstünden çıkardıklarını katlayıp koyar, üzerine de sarığını, başlığımnı bırakır. Bunlara bakmak için birini peylemek gerekmektedir.

Gömleği çıkartmadan hamamdan büyük bir peştemal verilir, müşteri bununla örtünür. Bundan sonra hamamın birinci kesimine girilir, burada hamamın büyüklüğüne göre on beş kadar görevli vardır, bunlar traş eden, masaj yapan, yıkayan kimselerdir. Bundan sonra çeşitli odalar gelir, her biri bir öncekinden daha sıcaktır, bunların her yeri mermerle kaplıdır. Burası da öteki odalar gibi kubbeli ve sıkıca kurşunla kaplı ve kapalı camlar bulunmaktadır. Ortadaki kubbe çok yüksektir. Kışın hamamlar gece yarısı ısıtılır (yazın herkes soğuk su dokunur), böylece çok odun yakılmaktadır. Odun olarak, bir insanın beli kalınlığında çam kütükleri, ve az sayıda meşe kullanılır. Odanın ortası ki buna hamamın kalbi de denebilir, burada mermerden dört köşe bir taş vardır, bu damarlı bir somaki taşı olup, dört parinak kalınlığında, bir

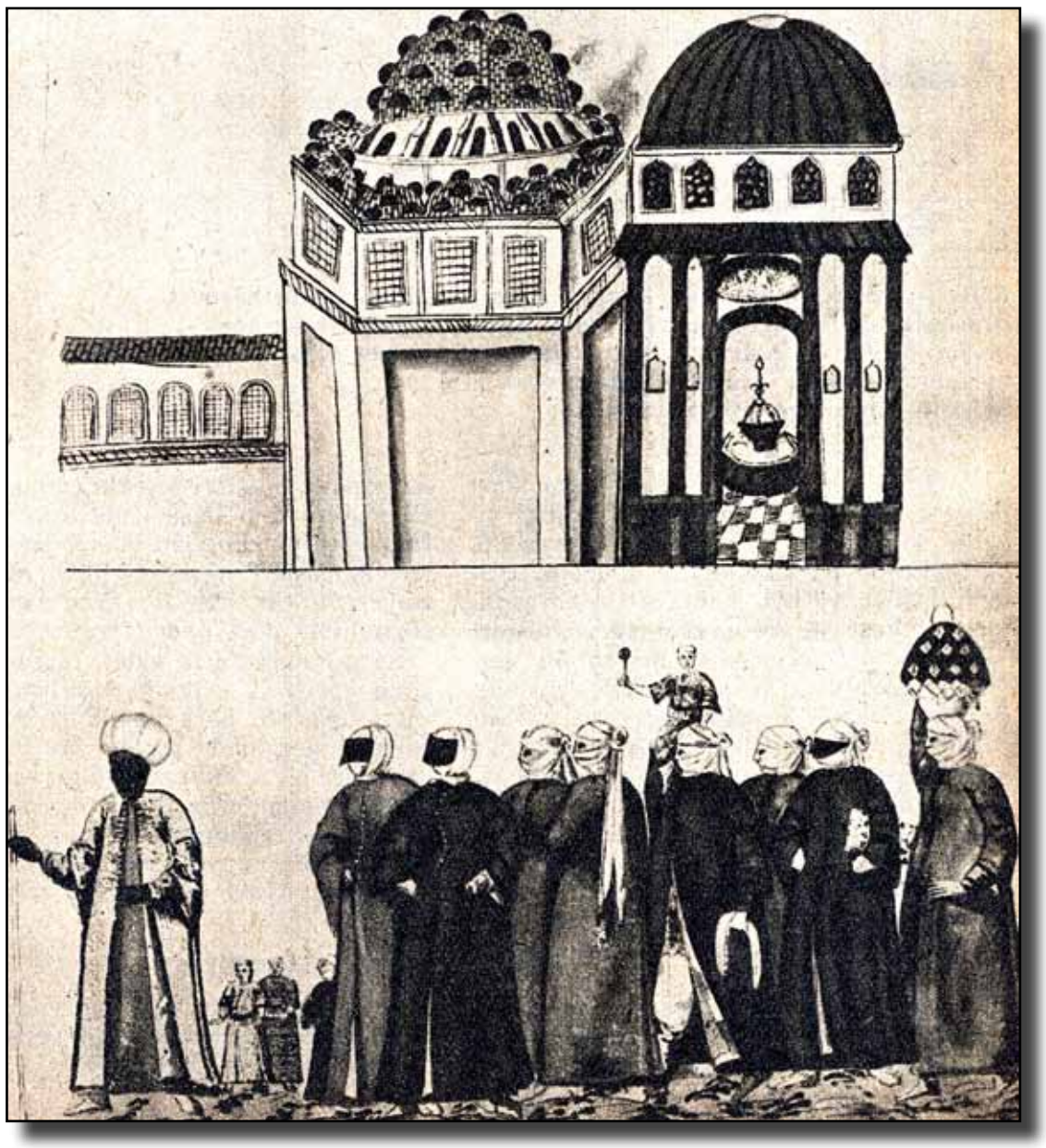

XVI. yüzyılda bir hamam ve hamama giden kadınlar.

Hamama giden kadınlar ve çocuklar (XVI. yüzyıl).

insan uzunluğunda ve yerde bir karış yüksekliğindedir. Dört mermer top üzerine oturtulmuştur, içeri gelenler bunun üzerine boylu boyunca yatarlar. Bir masajcı, müşterinin kollarını gererek çeker. Sonra tersine döndürerek gene müşterinin kollarını bir Herkül gücüyle çeker. Buradan kalkınca, müşteri hamamda istediği bölüme geçer. Odaların sıcaklığı değişik olduğundan herkes kendisine uygun sıcaklığı seçer. Merkezdeki yerin çevresinde süslü güzel hücreler var-dır ve bunların her birinde bir kurna ve buna akan biri sıcak, öteki soğuk iki musluk bulunmaktadır. Müşteri istediği kadar su kullanabilir, iki musluğun sıcaklığını ayar ettikten sonra açık bırakır. Bundan sonra kurnanın bitişiğinde yere yatar, buradaki görevli ona tasla su döker, bir başkası yıkar. Eğer yeterince kimse yoksa aynı kimse hem su döker, hem yıkar. Fazla para veremiyecek olanlar, kendileri yıkanır. Çünkü burada çalışanlar bahşiş koparmak için paralı kimselerin hizmetlerine koşuşurlar. Koyu, kalınca bezden yapılmış bir kese ile keselerler, eğer müşteri sabun getirmemişse hamam sabun vermez. Traş olmak veya kıllarını aldırmak isteyenler için de hamamın özel adamı vardır. Kıl almak için özel bir macun vardır, Türkler bedenin belirli yerlerinde kıl kalmasını hoş görmezler. Kadınlar bu konuda daha titizdirler. Bu iş de bittikten sonra, daha önce giyilen peştemal çıkarılıp futa denilen bir başka peştemal giyilir, bir görevli, müşterinin arkasında onun ayaklarını yıkar. Bundan sonra müşteri eşyalarını bıraktığı ilk odaya gider. Nemli olduğu için burada ateş yakınında eşyalar kurutulur. Orada otururken gene görevliler müşterinin ayaklarını yıkarlar, bunu yapana müşteri teşekkür anlamına sağ elini görevlinin başına götürüp sonra ağzına götürür. Bundan sonra hizmet edenlere bahşişleri verilir. Belli bir ücret yoktur, kimi bir, iki, üç akça verir, fakat çoğunlukla dört akça verilir.»

Bassano da Zara, nalın, takunyanın sözünü etmiyor. Halbuki kendisinden sonraki çağlarda, Türk hamamlarım anlatan yabancı gezginler, bunlar üzerine de bilgi verir. Venedik'ten geldiği sanılan nalınlar, hamamlarda, sıcak mermer zeminden ayak tabanını korumak, hem yaş, kaygan yerde kaymamak, hem de yerdeki kirli suya ayakların değmemesi için kullanılır.

KADIN HAMAMLARI

Bassano da Zara, XVI. yüzyıldaki kadın hamamları üzerine de bilgi veriyor. Bundan da bazı yerleri okuyalım:

«Evlerinde kendi hamamı olan erkekler kendileri yıkanmazlar, onları kadınlar, köleler yıkar. Kadınlar ise, yirmi kişilik gruplar halinde hamama gidip birbirlerini yıkarlar. Ancak hamamdaki bu içli dışlılıktan ötürü birbirlerini başka gözle gören kadınlar da olur. Sık sık birbirlerine âşık olan kadınlara raslamr. Türkiye'de Bassano da Zara'nın tanıdığı Rum ve Türk kadınlardan bazısı güzelce bir kız görünce onu çıplak görmek ve yıkamak arzusunu duyduklarını söylüyor. Çok defa bazı kadınlar daha

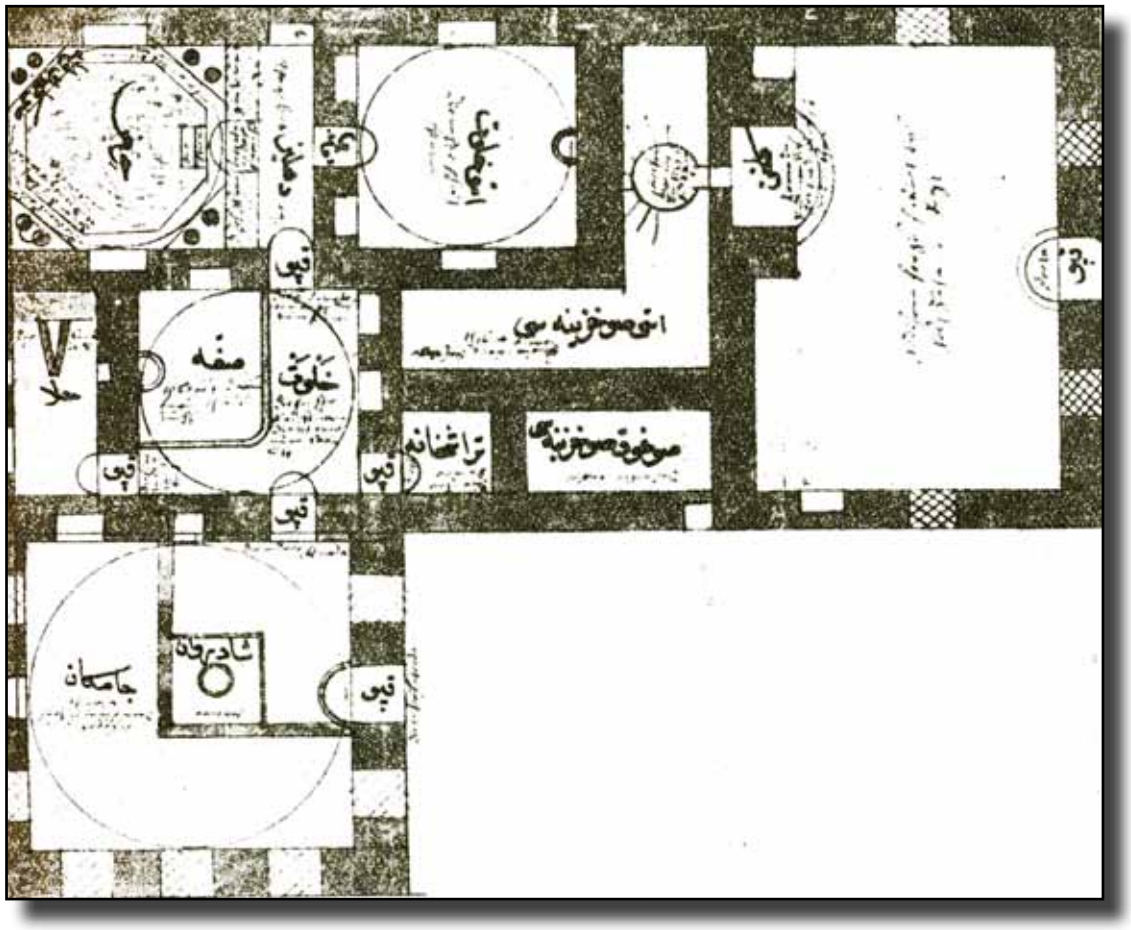

XVI. yüzyılda yapılmış bir hamam planı: Külhan, ısı su haznesi, tıraşhane, şadırvan, camekân, sofa, halvet, soğuk su haznesi, havuz, dehliz, ısı halvet, külhan odası, orta halvet sofa, halvet soğuk sof a, "camekân sofası, ocak gibi bölümler ayn ayn gösterilmiştir.

başıboş olmak için kendi mahallelerinden uzak hamamlara gider. Kadınlar hamama topluca gidip, sabahın erken saatlerinden akşam yemeğine kadar kalırlar. Kibar ailelerin kadınları kendi konaklarında hamam olduğu için halk hamamlarına gitmez. Halktan, orta sınıftan kadınlar, hamama haftada dört, bazen üç, bazen de bir defa giderler. Aksi halde kadın kendisini kirli ve kaba bulur. Fakat bundan daha önemli iki sebep vardır. Önce, namaz kılmak için temiz olmaları gerekir, sonra da hamam, evlerinden ayrılıp, dışarı gitmek için bir bahane olur. Bazı kadınlar da hamama gidiyorum diye başka yerlere giderler. Bu kadınların halayıklarından biri, başının üzerinde yüksek fakat büyük olmayan leğen boyunda bir bakır kap taşır. Bunun içine uzun pamuklu bir gömlek koyarlar. Bunların değeri dokunuşuna göre değişir. Yıkandıktan sonra nemi alan ve bedeni kurutan bu gömlekleri erkekler bile giyer.

Ayrıca beyaz gömlekler, temiz çoraplar, bol sayıda havlular da aynı kabın içine konur. Bu kabın üzeri ipek ve sırma yapraklar işlenmiş bir örtüyle örtülür. Ayrıca yanlarına kilim ve yastık da alırlar. Hamama gelince kilimi yere sererler, bakır kap da yere konulur, hanım buna oturur, hizmetçileri onun iki yanında durarak yıkarlar. Yıkanması bitince orta sıcaklıkta bir odada dinlenilir. Kimi kadınlar yanlarında yemekler de götürürler, hamamın iştah açıcı havası içinde yerler.

Bassano da Zara'dan sonraki çağlarda daha pek çok yabancı gezgin, hamamlar üzerine bilgi vermişlerdir. Tavernier, Topkapı sarayındaki hamamı, Thevenot, Lady Mary, Wortley Montagu, Miss Pardoe, Mrs. Harvey ve başkaları da halk hamamlarını uzun uzun anlatmışlardır.

Lohusa hamamı, düğün hamamı gibi çeşitli görenekleriyle apayrı bir folklor dalı olan hamam, Türkler'in sosyal hayatında ayn bîr önem taşır. Kadın hamamlarındaki yıkayıcılara hamam ustası, erkekler hamamında ise natır ve dellâk denilirdi. Hamamlarda Bassano da Zara'nın belirttiği gibi bir giriş bölümü veya camekân (Apbdyterium), soğukluk bölümü (tepidarium), terlenilen ve yıkanılan yer halvet (caldarium) vardır. Camekânın dışında, hamamın öteki bölümleri, kubbelerdeki cam gözlerle aydınlatılır.

Burada XVI. yüzyıla ait iki hamam planı veriyor, fakat bunların hangi hamamların planı olduğunu bilmiyoruz, ancak plandaki eski Türkçe yazılardan bunu bir Türk'ün yaptığı, sonra da yabancı tanığın bunu buradan kopya ettiği akla geliyor.

İki planda, kapılar, camekân ve şadırvan, halvet ve sofa, tıraşhane, soğuk su haznesi, dehliz, havuz, külhan, su hazneleri, ısı halvet, orta halvet, sofa, soğuk sofa, camekân sofası, hela v.s. gösterilmiştir.

XVI. üzyılda İstanbul'da hamamların sayısı kabarıktı. Bunlar arasında Haseki Hurrem Sultan hamamı, Sultanahmet'te Mimar Sinan'ın yaptığı çifte hamam, Barbaros'un Zeyrek'teki Çinili hamamı, Küçük Ayasofya yakınında Çardaklı haman Bâyezid hamamı, Valide Sultan'ın Çift hamamı, Mihrimah Sultan Camii yakınındaki hamam ve daha başkaları bu arada sayılabilir. Yalnız Sinan, saraylarda yaptığı hamamlar dışında, İstanbul'da 23 hamam yapmıştır.

Hamamlar, Türk edebiyatında, Hamannâme denilen bir edebiyat türünün doğmasına ol açmıştır. XVI. yüzyılda Deli Birader diye bilinnen Gazâlî'nîn, Cafer Çelebî'nin, Nihâlî Cafer Çelebî'nin ve başkalarının böyle hamamnâmeleri bulunmaktadır. Cafer Çelebî'nin Heve nâmesi'ndeki Agâh Sırrı Levend'in yayınladığı «Sıfat-ı Hamam» bölümünün içinden şu mısralarla bu konuyu kapatalm

Bu sahın içinde var bir turfa hammam
Ki mislin görmemişdür çeşm-i eyyam
Binası dil guşa rûşen fezası
Lâtîf û mu'tedil âb u hevâsı
Gili anber suyu mânend-i kevser
Sıvası zagfıran û müşk-i ezfer
Muazzam muhteşem sahib - hazine
Açuk dün gün kapûsı varidine
Tışı külhan içi gül - zar-ı hnrrem
Evî cennet - sera altı cehennem

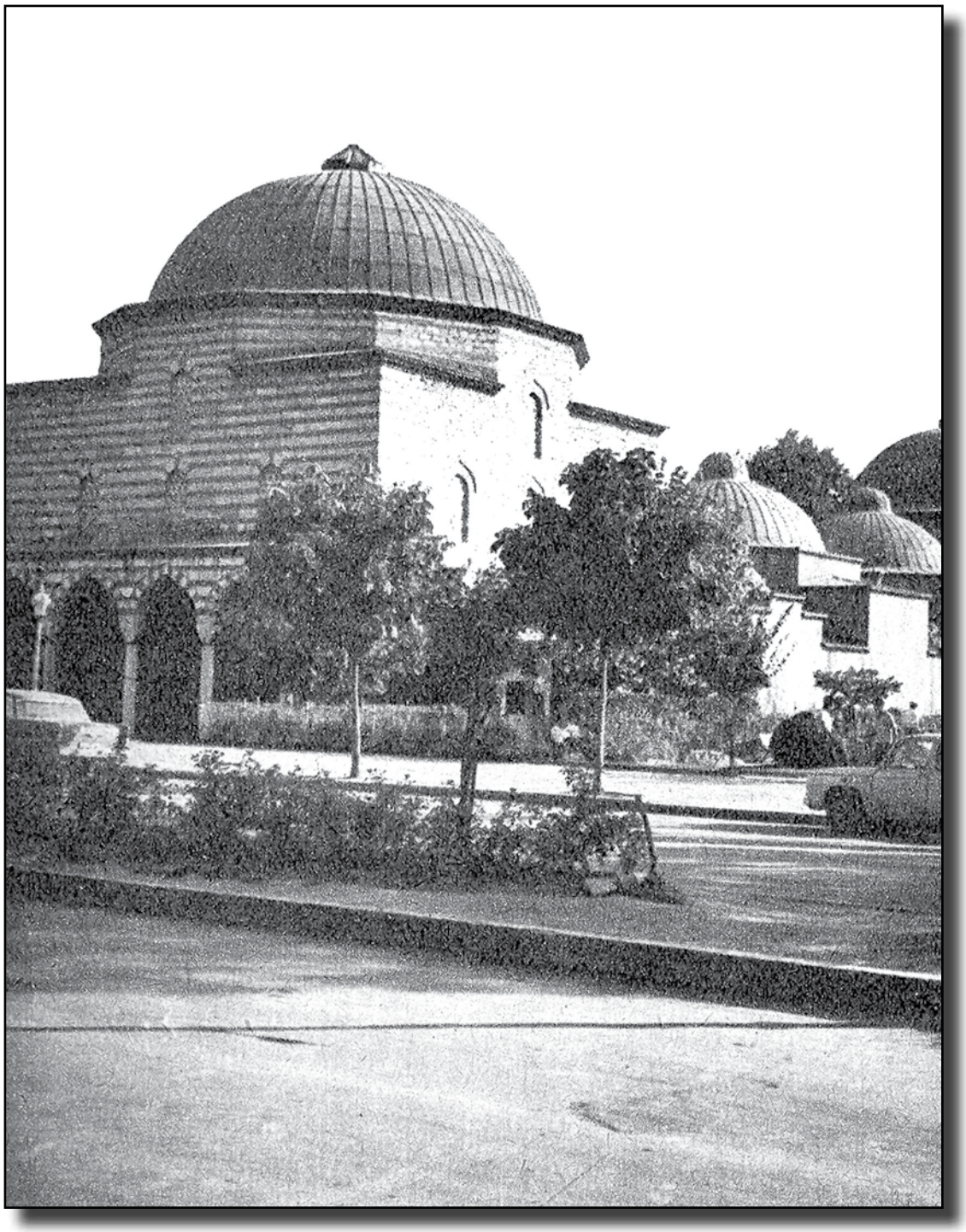

Sultanahmet'teki hamam, Mimar Sinan'ın eseridir.

Orta Çavuşu ve Salma Çukadarı

Osmanlı' devrinde

Orta Çavuşu.

Salma Çukadarı.

Orta çavuşu, alaylarda ve yeniçeri ağasının başkanlığında bulunan divanın müzakerelerin bitiminde bektaşilere özgü biçimde kollarını kavuşturarak yeniçeri ağasını selamlamaya da görevliydi.

Mahmud Şevket Paşa
Osmanlı Asker Teşkilatı ve Kıyfetleri
Harbokulu Matbaası 1325 (1907)
Sadeleştiren: H.Veysel Güleryüz

Orta Çavuşu

Başına iki sorguclu külah giyip arkasına geniş kollu bir cebe ve bunun altına entari ve bacağına kırmızı şalvar giyer ve ayağına kırmızı çizme takardı.

Dördüncü numarada anlatılan baş çavuşun maiyetinde iki çavuş bulunup bunun birine «orta çavuşu» denirdi. Bu çavuşların ikisi de zabita değil idiyseler de gerek yeniçeri ağasının ve gerekse ocak halkıyla çorbacıların emirleri gereğince mahkum askerleri cezalanmdırır ve yeniçeriler alayda yürürken yürüyüşün düzen içinde yürütülmesine dikkat ederler idi.

Bundan başka «orta çavuşu» alaylarda ve yeniçeri ağasının başkanlığında bulunan divanın müzakerelerin bitiminde bektaşilere özgü biçimde kollarını kavuşturarak yeniçeri ağasını selamlamaya da görevliydi.

Salma Çukadarı

Yeniçeri salma (*) fertlerinden yani kıyafet değiştirdiklerinden maiyetinde yirmi ve gereğinde daha fazla asker bulunan bu salma çukadarı kışlada bulunduğu zaman başına tepesi yeşil çuha ve etrafı siyah kuzu derisinden bir kalpak ve arkasına «pir-piri» adında kırmızı bir cebe ve bacağına dökümlü siyah şalvar ve ayağına kırmızı Yemeni giyer idi.

(*) Salma: Osmanlı devletinde kol gezen kolluk eri

Gerek çukadara ve gerekse maiyetindeki askerler «salma» denilmesi durumun incelenmesi amacıyla gece ve gündüz çeşitli kıyafetlerle tebdil gezerek her köşe ve bucağa ve her hizmete girmelerinden ileri gelmiştir.

Salma çukadarı ile maiyetindeki kişilerin görevleri Pazar ve kalabalık yerleri gezmek ve kahvehane ile berber dükkanlarında çeşitli zararları olan kumar ve buna benzer eğlenceleri oynayanları azarlamak ve ezan okunduğu zaman camiye gitmeyen esnaf ve diğerlerini kamçı ile döverek camiye göndermek ve kışlalarından nöbet ile çarşı ve pazara çıkan yeniçerilerin namus ve edepleriyle gezmelerine ve hamama gittikleri zaman kavga ve çekişme çıkarmamalarına ve mahalle ile kabristan aralarında olan fahişelerin kovulması ve rezilliklerinin engellenmesine ve ramazan gecelerinde çocukların camide gürültü etmemelerine ve daha bunlara benzer durumların oluşmasına meydan verilmemesine dikkat ve gözetmek ve günlük olayları zabıt varakası ile ağa kapısındaki amirlerine arz ve haber vermek gibi konulardan ibaretti.

İstanbul'un Aynası Mir'at-ı İstanbul

Yazan: Mehmed Raif
Günümüz Türkçesine Çeviren ve Fotoğraflar: H.Veysel Güleryüz

(Geçen Sayıdan Devam)

Çınar

Çınar Yokuşu'nda Hacı Halil Ağa'nın 1776 tarihinde yaptırmış olduğu çeşme vardır. Bu çeşme 1844 yılında Çeşnigir Ustası Nazenin Kalfa tarafından çok güzel bir şekilde tamir edilmiş ve üzerine aşağıdaki tarih yazılmıştır:

Bânîsi oldu mukaddem çeşmenin Hâci Halîl
Nice dem nûş eyledi atşân bu âb-ı Zemzemi
Bir vakit oldu harâb ol kalmadı sudan eser
Hâzenle yâd olmuşken olmadı çokdan beri
Çâşnîgîr Ustayı yâd etmek içün ehl-i zemîn
Mehd-i ulyâ-yı adâlet eyledi ta'mîrini
Gel buyur iç oku bir fâtihâ üç ihlâs ile
Kılasın firdevs-i ulyâda münâsib meskeni
Söyledi ta'mîrine târihini gayet Nazîf
Kıldı carî Nâzenîn Usta bu ayn-i Zemzemi
1260

Anlamı:

Eskiden çeşmenin yapımcısı Hacı Halil idi
Nice zaman susamışlar içti bu Zemzem suyunu
Bir zaman sonra harap oldu, kalmadı sudan eser
Kederle anmışken, çoktan beri olmadı
Çeşnici Ustayı anmak için bu konuda
Adaletli padişahın annesi tamirini yaptı
Gel, buyur, iç, bir fâtiha üç ihlâs ile
Cennet'in bahçesinde mesken bulasın
Sonunda Nazif tamirine tarihini söyledi
Nazenin usta bu Zemzem pınarını akıttı
1844

Çeşmenin yanında bir ilkokul ile Toygar lakabı ile tanınan Hamza Çelebi'nin yaptırmış olduğu mescid vardır. Bu kişi mescidinin mihrabı önünde gömülüdür. Mescidin minberini Sultan Birinci Mahmud Han zamanında mutfak sorumlusu olan Hacı Hâfız Halil Efendi koydurmuştur.

Burada Hüdayî Aziz Mahmud Efendi şeyhlerinden Şeyh İbrâhim Efendi'nin türbesi vardır.

Toygar Tepesi, Yeni Mahalle'nin batısında ve Selâmsız'ın güney-batısında bir sırt olup eğimi kuzeyden güneye doğru ve Üsküdar'ın büyük caddesi tarafına yöneliktir.

Toygar Hamza'nın mezar taşında aşağıdaki beyit yazılıdır:

Himmeti câri Kaftan Kafa
Hazret-i Toygar Hamza Baba
857

Anlamı:

Himmeti süren Kaftan Kaf dağına
Toygar Hamza Baba Hazretleri
1453

Bu mescitte Nakşibendî ayinleri yapılır. Kapısı üzerinde olan tarih aşağıdadır:

Selim Efendi âgeh-dil yapıb bu dergeh-i feyzi
Değil dergeh hemân yapdı kulûb-ı nakşibendânı
Azîzim kalbini saf et bu bir beyt-i ilâhîdir
Teveccüh kıl eğer görmek dilersen rûy-u irfânı

Anlamı:

Gönlü uyanık Selim Efendi bu feyz dergâhını
Dergâh değil hem de Nakşibendînin kalbi yaptı
Azîzim kalbini temizle bu bir ilahî meskendir
Buraya yönel, eğer görmek istersen gerçeğin yüzünü

Selâmsız

Burada tarihsiz ve sekizgen biçiminde bir çeşme vardır ki önünde eski eser deni-lecek derecede büyük iki dibektaşı bulunur. Burada bulunan karakolun kapısı üzerinde yazılı olan tarih aşağıdadır:

Şehinşâh-ı cihân Abdülmecîd Hân-ı felekpâye
Yine kıldı cünûdun nâil-i eltâf-ı şâhâne
Edüb ez-cümle fermân bu karagolhâne inşâsın
Müşîr-i asker-i hâsı Rızâ Pâşâ-yı zî-şâna
Dedi Hüsnî kulun âcizâne iki tam târîh
Görünce çün binâsın himmet ile erdi pâyâna
Cünûd-u hâssına yapdı bu vâlâ mevki'i
Selâmî'de yapıldı zîb vâlâ karavulhâne
1258

Anlamı:

Cihan padişâhı Abdülmecid Han ki felek mertebeli
Gene askerlerine şahane lütuflarını ulaştırdı
Özellikle bu karakolun inşasını emretti
Hassa askerinin mareşali, ünlü Rıza Paşa'ya
Hüsnü kulu acizane iki tam tarih söyledi
Çünkü görünce himmet ile inşasının bitimini
Hassa askerine yaptı bu yüce mevkiyi
Selâmi'de yapıldı güzel, yüce karakol
1842

Selâmî Ali Efendi

Budara Hüdayî Mahmud Efendi Asitânesi (Tekkesi) şeyhlerinden Selâmî Şeyh Ali Efendi'nin yaptırmış olduğu mescit vardır. Kendisi de 1692 yılında fânî dünyayı terk ede-rek bu mescit ve yüksek zâviyede gömülmüştür. Mescidin minberini Dâmad Mehmed Paşazade İzzet Ali Paşa koydurmuştur. Mahallenin ortasını oluşturan ve küçük bir meydandan ibâret olan tekke içi ve dükkân hücreleri geçen zamanla harap olduğundan, yerlerine birbirine bitişik evler yapılarak şimdiki duruma gelmiştir. Bu binalardan geriye kalan bir cami ile şadırvan ve Selami Hamamı olarak bilinen orta boyda hamam ve cadde üzerinde bir de çeşme vardır.

Solak Sinan

Burada 1548 yılında Solakbaşı Sinan

Ağa tarafından ahşap olarak yaptırılmış bir mescit vardır. Bu kişinin kabri de mescidindedir. Minberini Sultan Birinci Mahmud Han zamanında hesap sorumlusu ağalarından Mehmed Ağa koydurmuştur.

Mescit 1882 yılında yıldırımdan zedelenmiş ve Hacı Ahmed Efendi adında bir hayır sahibi tarafından yeniden tamir edilmiştir. Yanında Sürûrî ilkokulu vardır. 1852'de Şekercizâde Hasan Bey tarafından hayır için yapılmış bir çeşme bulunmakta olup günümüzde haraptır.

Solak Sinan ve Toygar Tepe çeşmelerinin üzerinde yazılı olan tarihler aşağıdadır: *[Bu çeşmeyi hâlen Matbah-ı Âmire Emîni el-Hâc Halîl Efendi ihya eyleyüb fî-sebilillâh bir masura su vakfedip du'â niyaz eder 1131]*

Anlamı: *[Bu çeşmeyi halen saray mutfağı sorumlusu Hacı Halil Efendi yenileyerek Allah rızası için bir masura (dakikada 4,5 litre) su vakfedip dua talep eder 1718]*

Habbezâ Hâcî Halîl ehl-i hayır
Etdi bu aynı hulûsla binâ
Şad ola rûh-ı Hüseyn ile Hasan
Nûş edince teşnegân pür safa
Fevziyâ der lülesin târihini
Âb-ı hayvan işte bu mecrâ-yı mâ
1106

Anlamı:

Ne güzel, hayır ehli Hacı Halil
Halis gönülden bu binayı yaptı
Hüseyin ile Hasan'ın ruhları şâd olsun
Zevkle içince susayanlar
Fevzi, musluğun tarihini söyler
Canlandıran su, işte bu su yolu
1694

Tekke kapısındaki çeşme üzerinde yazılı tarih şudur:

Âb-ı rûy-u evliyâ gavs-ı zaman
Kutb-u devrân sâhib-i ilm-i ledün
Oldu hakka yapdırub bu çeşmeyi
Didi târihin Şuûrî şevk ile
Zübde-i hallâl-i remz-i müşkilât
Şeyh Selâmı hazreti ol pâk-zât
Feyz-bahş-ı teşnegân-a kâinat
Akdi hâlâ çeşme-i aynü'l-hayât
1088

Anlamı:

Zamanın kurtarıcısı evliyanın yüz suyu
İlâhî ilmin sahibi Halife
Doğrudan bu çeşmeyi yaptırıp
Süruri, tarihini zevkle söyledi
Helâl kaynakla zorluk gösteren
Şeyh Selami Hazretleri o mübarek kişi
Dünyadaki susamışlara bol su bahşetti
Şimdi aktı hayat veren su ceşmeden
1672

Bu çeşmenin altında aşağıdaki ibare yazılıdır: *[Bu çeşmeyi ta'mîre sebeb Sarây-ı Hümâyûnda merhûm Rûy-ı Dil Hâtûn'un rûhu içün fâtihâ 1193] [Bu çeşmeyi tamir ettiren Padişah Sarayı'nda merhum Rûy-i Dil Hanım'ın ruhu için fâtiha 1783].*

Çeşmenin yanındaki mescidin kapısı üzerindeki tarih aşağıdadır:

Bu dil-cû mescicl-i ra'nâ harâb olmuştu ser-tâ-pâ
Ne vakfında nümâ kalmış ne kimse eylemiş ihyâ
Muvaffak oldu Hâcî Mustafâ Ağa edüb himmet
Yapıldı hamdülillâh oldu hem evvelkiden a'lâ
Alî Ağa vasî-i istikâmetdir binâsında
Güzel sa'y eyledi bu mescidgâhı yapdı bî-hemtâ
Cemâ'at her vakitde cem' olub geldikce lâyıkdır
Ede ta'mîr eden zâta du'â-yı bî-riyâ ihdâ
Bu beytin mısra'-ı sânîsinin bir dânesi oldu
Sezâdır mısra'-ı ûlâya hem olsa olur zîbâ
Lebîb-âsâ, du'â-gûyân okurlar ez-dil-i ihlâs
Olur peydâ bu vech ile iki târîh-i feyz-efzâ
Za'îm-i himmeti pak ede Hâcî Mustafâ merhûm
Bu âlî mescidi tecdîd ve tâmir eyledi hakka
1176

Anlamı:

Bu cazibeli, güzel mescit baştan başa harap olmuştu
Ne vakfında para kalmış, ne de kimse onarmamıştı
Hacı Mustafa Ağa himmet ederek başardı
Allah'a şükür yapıldı, hem de eskisinden güzel
Ali Ağa yapımında sonraki vasisidir
Güzel çalışarak bu mescidi eşsiz yaptı
Cemaat her vakitte birleşip geldikçe, layıktır
Onarımını yapan kişiye yürekten dua hediye etmek
Bu beyitin ikinci mısrasının bir tanesi daha oldu
Yakışır birinci mısra olsa güzel olur
Lebib, dua okuyanlar, candan ihlas okurlar
Böylece çoğalarak ortaya iki tarih çıkar
Merhum Hacı Mustafa'nın himmeti mübarek olsun
Allah için bu yüce mescidi yenileyerek tamir ettirdi
1762

İcâdiye

İcâdiye semti Kuzguncuk Deresi'nin yüksek kısmının solunda bir tepe üzerinde bulunup, Selâmsız'ın batısında ve Yeni Mahalle'nin kuzeyindedir.

Burada Beyleroğlu Bahçesi mesîresi ile Üsküdar Su Şirketi havuzları vardır. Tepe üzerinde bulunan karakolun kapısı üzerindeki tarih aşağıdadır:

Pâdişâh-ı dâd-perver Hazret-i Abdülmecîd
Hâfız-ı dîn-ü şerî'at hâris-i kevn-ü mekân
Üsküdar'ın sû-be-sû her semtin ihyâ etmeğe
Mülhem oldu çünkü ol zıll-ı cenâb-ı müste'ân
Semt-i îcâdiye de muhtac idi bu himmete
Pek kerâmet etdi bunda şâh-ı İskender-tüvân
Dürr-feşân oldu Lebîbâ hâme bu târîh ile
Kıldı Îcâdiye'de karagolhâneyi şâh-ı cihân
1258

Anlamı:

Adaletli padişah Abdülmecit hazretleri
Dini ve şeriatı koruyuyan, alemin koruyucusu
Üsküdar'ın her semtini baştan başa canlandırmaya
Esinlendi, çünkü o hazret-i Allah'ın gölgesidir
İcadiye semti de bu himmete muhtaçtı
Buraya çok bağış yaptı, İskender şah gücüyle
Ey Lebib, bu tarih, kalemle inci saçmış gibi oldu
İcadiye'de karakolu, cihan padişahı yaptı
1842

Paşa Limanı

Burası Üsküdar'ın kuzey-doğu tarafında ve Kuzguncuk ile Üsküdar arasında poyraza karşı havadar bir yer olup kendisine özgü bir kayık limanı vardır. Burada 1766 tarihinde Sultan Mustafa Han hazretlerinin silahtarlığından çıkan Abdurrahman Ağa'nın yaptırdığı cami vardır. "Beyt-i âtik" (18) cami içerisinde duvara bağlı bir levhada yazılıdır:

Fehmî hatifden denildi bî-bedel târîh kim
Secdegâh olsun Resulün ümmetine bu mekân
1180

Anlamı:

Fehmi kalemle eşsiz tarihini dedi ki
Peygamberin ümmetine bu yer, ibadet yeri olsun
1766

(18) Beyt-i âtik : Kâbe-i Muazzama. Çok eskiden beri Allah tarafından her türlü tehlikelerden korunduğu ve kurtarıldığı ve hiçbir kimsenin ona mâlik olmayıp aslının hür olduğundan kinaye olarak bu isim verilmiştir.

Camiyi yaptıran Abdurrahman Ağa, Üsküdar'da Dedeler yakınında gömülüdür. Ölümüne «İzzet-i Behişt: 1184 (Yüce Cennet'e uçtu 1770)» terkîbi ile tarih düşülmüştür.

Caminin yakınındaki bir yerde pek güzel bir şekilde yaptırılmış bir çeşme ile Sultan Üçüncü Selim Han hazretleri zamanında biri 1798 ve diğeri 1808'de yapılmış iki adet Hubûbat Anbarı vardır. Kapıları üzerinde yazılı olan tarihler aşağıdadır:

Dârü'-enâm-ı Hazret-i Sultân Selîm Hân
Yapdı yeniden böyle çok âsar kılıb cûd
Sîr etdi nevâl-i kereme halk-ı cihânı
Bi'l-cümle nıtk-mâyeleri eyledi hoşnûd
Tebrik edüb itmâmını Gâlib dedi târîh
Kenz-i berekât oldu bu anbâr-ı cenûd
1213

Anlamı:

Halkına iyilik eden Sultan Selim Han Hazretleri
Cömertlikle böyle çok farklı, yeniden yaptı
Cihan halkını bahşiş ve bağışa doyurdu
Sözlari ve anlamı cümleyi memnun etti
Galip tamamlanmasını tebrik edip tarihini dedi
Bereket hazinesi oldu bu hububat anbarı
1798

Diğerinin kapısı üzerinde yazılı olan tarih aşağıdadır:

Kût-bahşende-i âlem kıla dilsîr-i merâm
Hân Selîmi ki odur hüsrev-i ferhûnde-sıfât
Sâhil-i yemde yine eyledi anbâr binâ
Geh ola cümle-i evkâtda mevcûd akvât
Tâk-ı âlîsine sebt ile Sürûrî târîh
Hak bu anbâr-ı bülendi ede kenzü'l-berekât
1217

Anlamı:

Yiyecek bağışlayanın amacı alemi doyurmak
Sıfatı mübarek padişah olan Selim Han
Yemiş iskelesi sahilinde yine anbar inşa etti
Her zaman yiyecekler var olsun
Kapısının kemerine Sururi tarihini kaydetti
Allah, bu büyük anbarı bereket hazinesi etsin
1802

Yakınında 24 taşlı bir un değirmeni ile 1842 yılında yapılmış bir askerî karakol vardır ki kapısı üzerinde yazılı olan tarih aşağıdadır:

Yem-i cûd-u kerem bahr-ı hîmem Abdülmecîd Hân'ın
Garîk-i lücce-i ihsânıdır dünyâ vü mâ-fîhâ
Sezâ ummândan berter desem ihsân-ı âfâka
'Ata vücûdunun zîrâ ucu yok öyle bir deryâ
Hudâ hıfz eylesün zât-ı hümâyûnun o hâkânın
Bunun emsalini yapdırsın nice bin cây-ı müstesnâ
Yakıştırdım Lebîbâ ben de bir mısra'la târihin
Bu limanı karagolhâne ihyâ eyledi hâlâ
1258

Anlamı:

Cömertlik ve bağışlaması deniz kadar olan Abdülmecid Han'ın
Dalga dalga ihsanıyla gark etmektir dünya ve ahireti
Layıktır Umman'dan daha yüksek desem, ufuklara ulaşan ihsanına
Çünkü bağışın boyutunun ucu yok, öyle bir deniz
Allah korusun o mübarek kişiyi, o padişahı
Bunun binlerce benzerini yaptırsın üst makamdakiler
Ey Lebib, ben de bir mısra ile yakıştırdım tarini
Şimdi bu limana karakol inşa edildi
1842

Sinan Paşa

Sinan Paşa, Salacak İskelesi'nin yakınında bulunan bir yer olup Selimiye'nin kuzey-doğusuna düşer. Burada bulunan cami Yemen Fatihi meşhûr Sinan Paşa'nın hayır eseridir. 1595 yılında Sultan Üçüncü Mehmed Han zamanında ölmüş ve Divanyolu'nda bulunan kendi türbesine gömülmüştür. Caminin kapısı önünde eski eser olarak sayılabilecek bir büyük dibek vardır.

Kavak İskelesi Mescidi

Bu mecidi yaptıran Sultan Dördüncü Mehmed Han zamanında hazînedar olan Lala Beşir Ağa'dır. Yapımına [el-hâtime: "Nihayet" 1666] terkîbi ile tarih düşürülmüştür. Minberini Dârüssaâde ağası ve Şeyhülharem Hacı Beşir Ağa koydurmuştur ki [izzethâne "Yücelik yeri" 1720] terkîbi ile tarih düşülmüştür.

Şeyh Hamdullâh
Mustafa Dede
Deli Osman
İsmâil Zühdü
Mehmed bin Abdurrahman
Mustafa Münif
Ahmed Nedim
Ahmed Neylî
Ârif Hikmet Bey
Arnavud Ali Ulvi
Kebeci-zâde Mehmed Vasfi
Laz Ömer
Yâkub-ı Hindî
Kayserili Halil Paşa
Dürrî-zâde eş-Şayid Mehmed Ârif
Hüsâmeddin - Celâl Efendi Hafîdi
Hasan Paşa - Yemişci
Bıyıklı Ali Paşa
Ressam Ömer
Seyid Feyzullâh Efendi
İmam Derviş Ali
Ali Bin Yahyâ es-Sûfî
Şeyh Abdullâh
Hüseyin Hıblî
Mevlânâ Hüseyin Üsküdârî
Nâbi Yusuf
Ahmed Sa'ib Paşa - Bülbül
İdris Paşa
İbrâhim Paşa
İslâm Paşa
İsmâil Paşa - Başı dumanlı
İsmâil Sa'fâ Paşa
İsmâil Ra'if Paşa
İsmâil Paşa - Seyid
İsmâil Paşa - Altûnî-zâde
İsmâil Hakkı Paşa
Bahri Mehmed Paşa
Ali Ratib Paşa
Hakkı Bey
Selâmi Ali Efendi
Âsım - Mütercim-i Ka'mus
Ahmed Paşa - Damad
el-Hâc Ahmed Paşa
Hâmid Efendi - Hoca
Besim Mehmed Paşa
Beşir Ağa
Bektaş Ağa
Tahsin Paşa
Celâleddin Mehmed Efendi
Hâfız Ahmed Paşa
Hasan Tahsin Paşa
Hamdi Mehmed Paşa
Halil Paşa
Receb Paşa
Seyid Mehmed Paşa
Süleyman Paşa - Koca
Tâhir Paşa
Abdülkerim Paşa
Osman Paşa
Ali Paşa - Dellâk
Ali Paşa - Alev
Behcet Mustafa Efendi
Tevfik Paşa - Ressam
Cemil Hüseyin Paşa
Hâfız Ahmed Paşa
Hasan Efendi
Şerif Hasan Paşa
Hüsnü Hüseyin Paşa
Hüseyin Hayri Paşa
Hüseyin Hâkî Efendi
Hamdi Mehmed Paşa
Hasan Ağa
Hüseyin Sa'id Efendi
Hadice Usta
Halil Paşa
Hâfız Hayrullah Mehmed Efendi
Halil Paşa - Reşid Paşa Mahdûmu
Derviş Mehmed Paşa
Dilâver Paşa
es-Seyyid Derviş Mehmed Efendi
Rüstem Ebû-Bekir Paşa
el-Hâc Reşid Mehmed Paşa
Rüşdü Mehmed Paşa
Ra'if Ali Efendi

Râsih Paşa
Selim Satı Paşa
el-Hâc Ahmed Paşa
Sırrı Mehmed Paşa
Selim Mehmed Paşa
Süleyman Paşa - Sarı
Süleyman Paşa - Arabgirli
Süleyman Paşa - Erkân-ı Harb
Siyavuş Paşa
Zarif Mustafa Paşa
İlyas Efendi - Hafız
Edib Mehmed Emin Efendi
Şerif Paşa - Hamal
Beşir Ağa - Küçük
Sinâneddin Yusuf Paşa
İbrâhim Baba
Âkif Mehmed Bey
Gâlib Abdülhalim Paşa
Hanım Kadın
Gülnûş Emetullâh Sultan
Zibfer Kadın
Hâce Âişe Hanım Sultan
Emin Mehmed Efendi
Osman Paşa - Damad
Osman Paşa
Ahmed Efendi - Beyaz-zâde
el-Hac Osman Efendi - Bosnalı
Osman Efendi - Çorumlu
Mahmud Hudâyî
Şem'î
Râgıb Mehmed Paşa
Rûhullâh Mehmed Efendi
Şükrü Paşa
Sâdık Mehmed Efendi
İbrâhim İffet Efendi
İbrâhim Paşa - Çorabsız
İbrâhim Hakkı Paşa
Ali Mansûrî Efendi
Musas Kâzım Paşa
Rûm Mehmed Paşa
Sultân-zâde Mehmed Paşa
Ahmed Muhtar Efendi - Turşucu-zâde
Sunî-zâde Seyid Mehmed Efendi
Yusuf Kâmil Paşa
Hacı Osman Nurî Paşa
Mirza-zâde Şeyh Mehmed Efendi
Mehmed Sa'id Efendi
Dürrî eş-Şeyh Mehmed Efendi
Hüsâmeddin Ömer Efendi
Sâdeddin Efendi
Sâdeddin Mehmed Efendi
Şeyh İbrâhim Efendi
Gâzî Yusuf Paşa
Şeyh Nasûhî

Üsküdar'da Gömülü Tanınmış Kişiler

Şeyh Hamdullah - Babasının adı Mustafa'dır. "Kâtiplerin Kıblesi" lakabı ile tanınmaktadır. Kendisi Amasyalı ve babası Buharalı'dır. Sultan Bayezit Han Amasya'da vali iken kendisinden eğitim görmüş ve saltanatı zamanında kendisini İstanbul'a davet etmiştir. Okmeydanı Zâviyesi'ne şeyh tâyin edilmiştir. Sultan Bayezit Han hazretlerinin ölümünden sonra bir süre Alemdağı civarında oturmuş ve Süleyman Han'ın padişah olmasından sonra gene İstanbul'a gelmekle şereflendirilmiştir. Ölümü 1519'dur.

Merhum şeyh keman çalmakta ve yüzücülükte son derece tanınmış olup, Üsküdar'dan denize girip bağdaş kurduğu halde yüzerek Topkapı Sarayı'na gelir ve padişaha hat dersi verirmiş. Eserlerinden 47 adedi küçük-büyük Kuran ve bir "Meşârık" ve 1000 adete ulaşan En'âm suresi ve Kehf suresi ve Nebe sûresi forması ile çok miktarda tomar ve kıtaat (cüzler) ve güzel yazı örnekleri vardır. Bayezit Camii'nin mihrabı üzerinde ve kubbesinde ve Edirnekapı'da (Mihrimah Sultan Camii'nde) olan tarihler ve yine Edirnekapı'daki Kelime-i tevhid onun eseridir. At Meydanı başında ve Hazinedar Firuz Ağa Camii'nin tarihi ile Davud Paşa Camii'nin tarihi onun armağanıdır. Ayasofya kütüphanesinde 1495 tarihli Kuranı bulunmaktadır.

Merhum şeyh kitaplarında genellikle bu ibareyi yazarmış: [El-nısfü hak'ul-insâf ve enzur keyfe ketebe ve lime ketebe ve bime ketebe kâtibü'l-Sultân bin Sultân Beyazîd Hân bi-irti'aşiyede ma'aişti'ali re'isi fî evânı şeybihi ve hüve ibn-î bisn'i ve semaniye min a'mire]. Bazı kere de [Ketebesi (Yazan) cirmi küçük cürmü büyük Hamdullah] ve bazen de [Ketebesi (Yazan) cirmi küçük cürmü büyük Hamdullah] yazarmış.

Mustafa Dede - Şeyh Hamdullah'ın oğlu olan bu kişinin ölümü 1539'dadır. Süleymaniye Camii'nde el yazısıyla bir Kuranı vardır. Bunu da çoğu kimse taklit etmeye kalkmışsa da başarılı olamamışlardır.

Deli Osman - Güzel yazısı olan bir hattattır. Heykel gibi azametli bir kişi imiş. 1795 tarihinde ölmüş ve Üsküdar'da Şeyh Hamdullah civarına gömülmüştür.

İsmail Zühdü - Güzel yazısı olan bir hattattır. Çelebizâde Asım Efendi'nin;

Bu târihi Utârid yazdı Nâ-gâh safha-i çarha
Ola hattat İsmâîl Zühdî'ye cinân menzil

Anlamı:

Bu tarihi Merkür yazdı, ansızın feleğin çarkına
Hattat İsmail Zühdi'nin Cennet mekânı olsun

tarihinden anlaşılan 1731'de ölmüştür. Üsküdar'da Miskinler tekkesi civarında gömü-lüdür.

Mehmed bin Abdurrahman - Şekercizade - Güzel yazısı olan bir hattattır. Manisalı olan babası şekercidir. Sultan Üçüncü Ahmed hazretlerinin emriyle Medîne'ye giderek orada bulunan "Şeyh Mushafları"ndan birini taklit edip kopyasını çıkartarak geriye döndüğünde, bunu Sultan Birinci Mahmud'a vermişti. Bu Mushaf, mekânı Cennet olsun Sultan Abdülaziz Han devrinde Maarif Vekaleti tarafından bastırıldı. Şekercizade 1752'de ölmüştür. Şeyh Hamdullah'ın kabri civarında gömülüdür.

Mustafa Münif - Antakyalı'dır. Osmanlı şairlerinin önemlilerindendir. 1743'de Maliye Tezkerecisi iken ölmüştür. Haydarpaşa'ya giden diğer taraftaki cadde üzerinde gömülüdür. Yumuşak huylu, sabırlı, hoş sohbet, derviş tabiyatlı, zarif bir kişiydi.

Ahmed Nedim - Taklit olunamayan güzel şiirleriyle Osmanlı şairleri arasında özel bir yeri olan, az bulunur bir kişidir. Mahmud Paşa Mahkemesi'nde Hakimlik yapmıştır. Meşhur Damat İbrahim Paşa'nın kitapçısı ve arkadaşı olmuştur. 1730'da ölmüştür. Karaca Ahmed kabristanında gömülüdür. Divanı meşhurdur. Sahâ'if-i Ahbâr tercümesi olan [Münecim başı Târihi] de eserlerindendir.

Ahmed Neyli - Neyli, şairlerin âlimlerindendir. İstanbul Kadısı olan Mirzazade Mehmed Efendi'nin oğludur. Rumeli Veziri iken 1738'de vefât etmiştir. Üsküdar kabristanında gömülüdür. Mezar taşında;

Mîrzâzâde Ahmed-i Neyli
Sahn-ı firdevsi eyledi mesken

Anlamı:

Mirzazade Ahmed Neyli
Cenneti mesken yaptı

tarihi yazılıdır. Şu mısraları meşhur sözlerinden sayılır:

[Gül olmaz bâğ-ı âlemde dikensiz]
[Encâme erer mevsim-i gül hâre de kalmaz]
[Devri dönmüş sâgarın sahbâda Hâlet kalmamış]
[Ne dil-rubûde olaydık ne dil-rubâmız olaydı]

Anlamları:

[Bağ ortamında dikensiz gül olmaz]
[Gülün mevsimi biter, parlaklığı kalmaz]
[Kadehin devri geçmiş, şarapta hal kalmamış]
[Ne evde olaydık ne de cazibeli güzelimiz olaydı]

(Devam Edecek)

Eski İstanbul Abideleri ve Binaları

Şehrin Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar

Yazan: Prof. Dr. Celal Esat Arseven
Günümüz Türkçesine Çeviren: H.Veysel Güleryüz

(Geçen Sayıdan Devam)

«Aya Andrea Kilisesi» Koca Mustafa Paşa Camisi

Bu cami çeşitli onarımlar görerek dış taraftan Bizans mimari şeklini biraz kaybetmiştir. İç alanı, sekiz pencereli bir kubbe ile kaplıdır. Kubbe dört alikaya ve dört büyük kemere dayanır.

Bu kemerlerden kzey ve güneydekileri yarım kubbelerle birleşir. Bu yarım kubbelerin her biri üzerinde de üçer pencere vardır. İki koridoru vardır. son cemaat yeri içindeki başlıkların oymaları ile somaki sütunları izlemeye değerdir.

Teotokos (Theotokos) «Meryem» veya «Aya Teodor Tetiron (Aya Theodore de Tiron)»

Koca Mustafa Paşa Camisi (Sümbül Efendi Camisi).

Kemerlerin başladığı yerlere kadar duvarlar

Modlla Gürani Camisi (Kalender Camisi=

Kalender Camisi (Vefa Camisi)

Bu Yapı haç şeklindedir ve kubbe ortadadır. Dört taraftan yüksek dört kemer üstüne dayanan kubbe dört köşede alikalara biner.

Batı tarafındaki koridorları çifttir. Bunlar sonradan onarıldığından çatısının şekli değişmiştir. Paspati'nin (Paspates) kitabında eski şekli görülmektedir.

işlenmiş somakilerle kaplıdır. Ayasofya ve Kariye Camileriyle, Kalender Camisi günümüze kadar gelen Bizans yapıları içinde mermerlerinin süslemeleri yönünden en önemlileridir.

Dokzuncu yüzyılda yapılan bu kilisanin pencereleri ve ön yüzünün şeklindeki güzellik nedeniyle bu cami eski eser zmanlarının dikkatini çekmektedir.

(Gelecek Sayıda)
«Aya Teodosya (Theodosia)» Gül Camisi

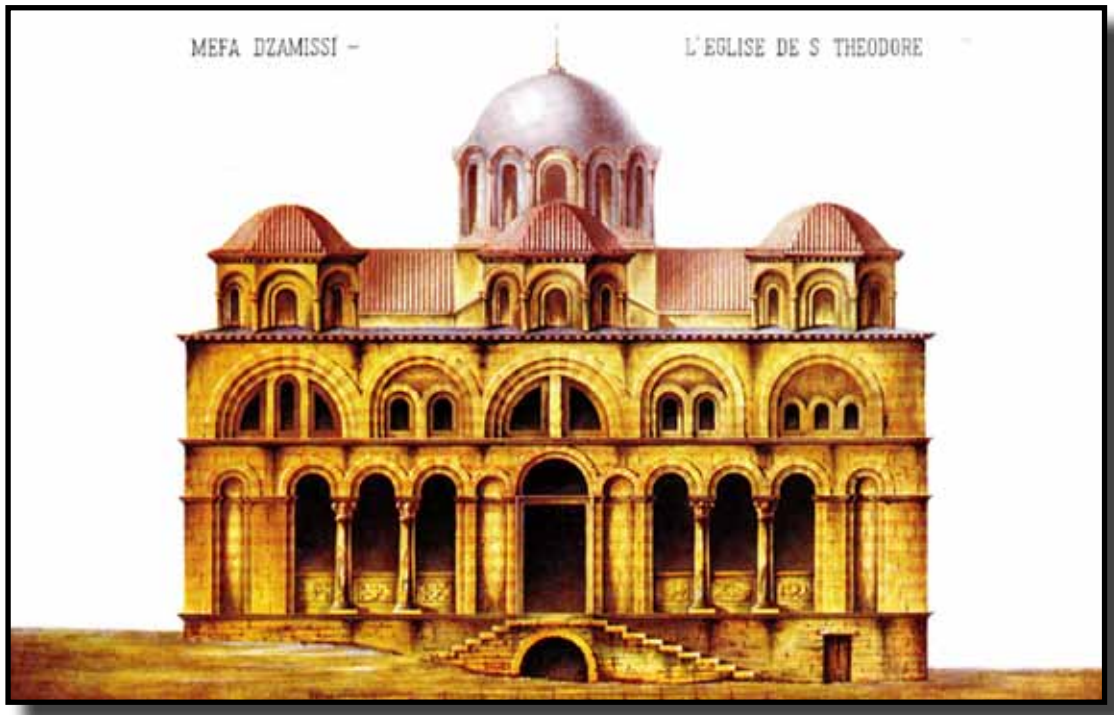
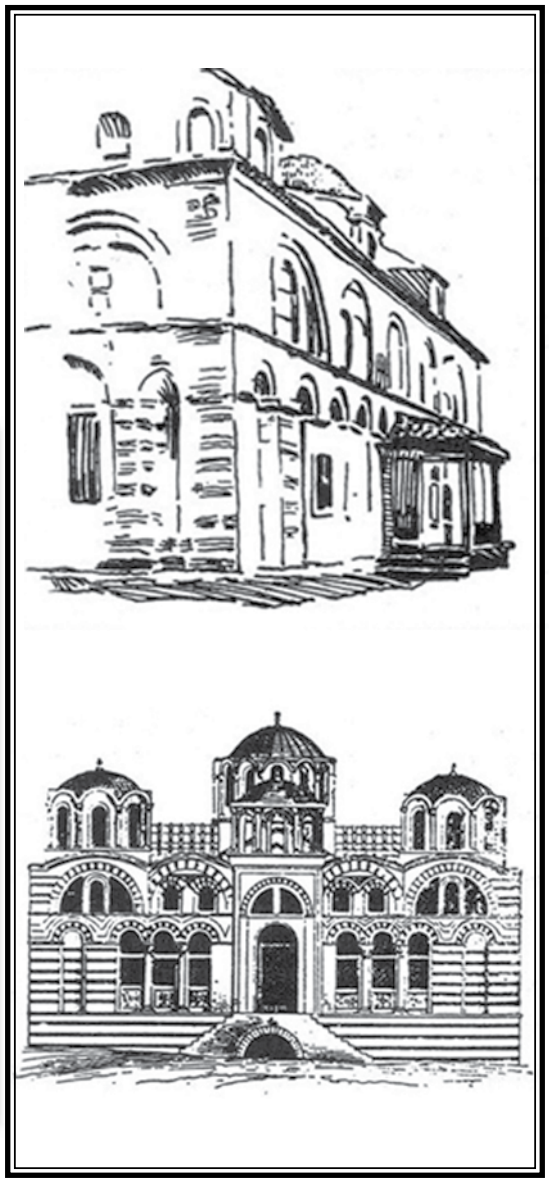
Molla Gürani Camisi (Vefa Camisi).